

202688

BAJZA ÉS LESSING

IRTA

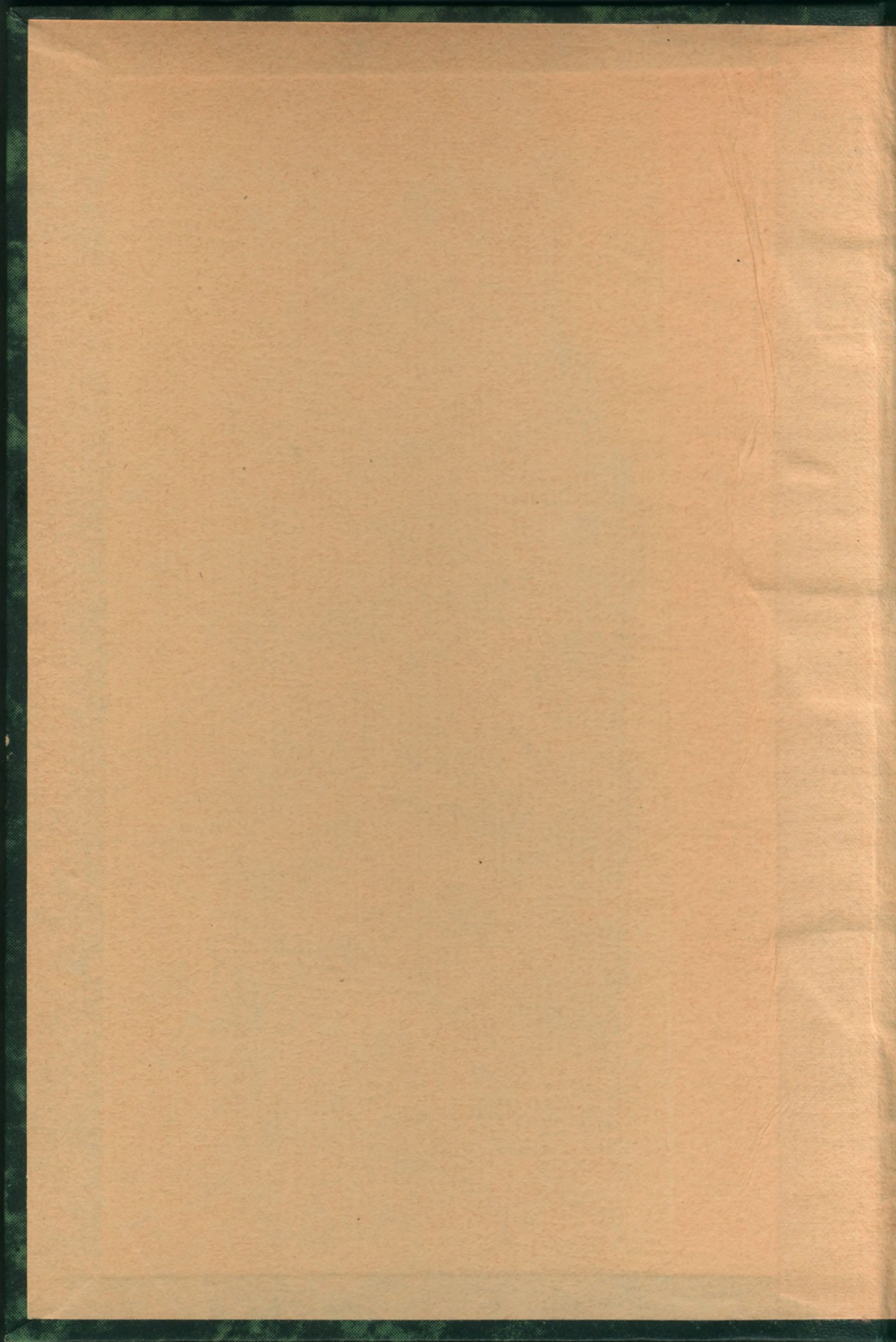
PATAI JÓZSEF

(Különlenyomat az Egyetemes Philológiai Közlönyből)

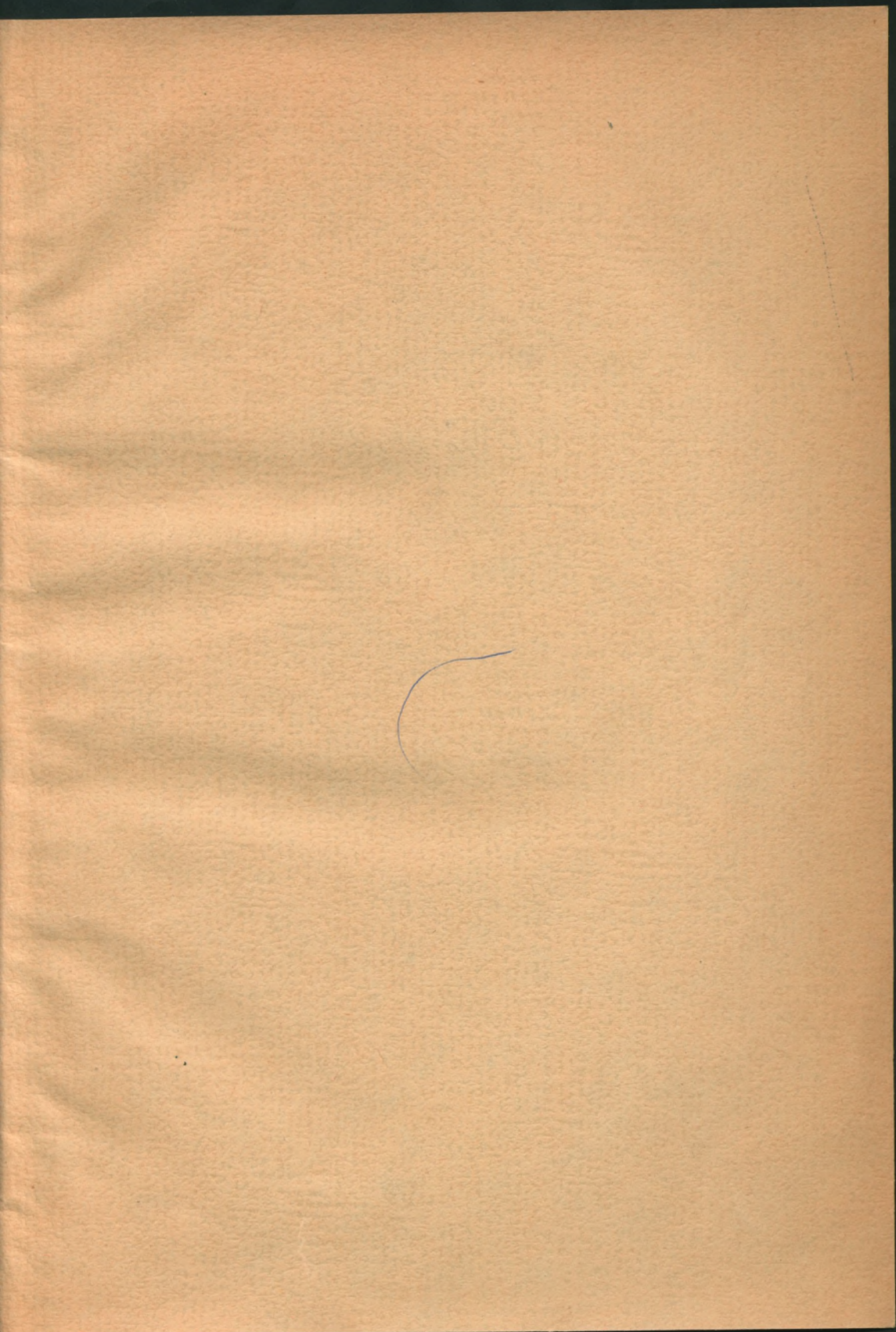
BUDAPEST

1907

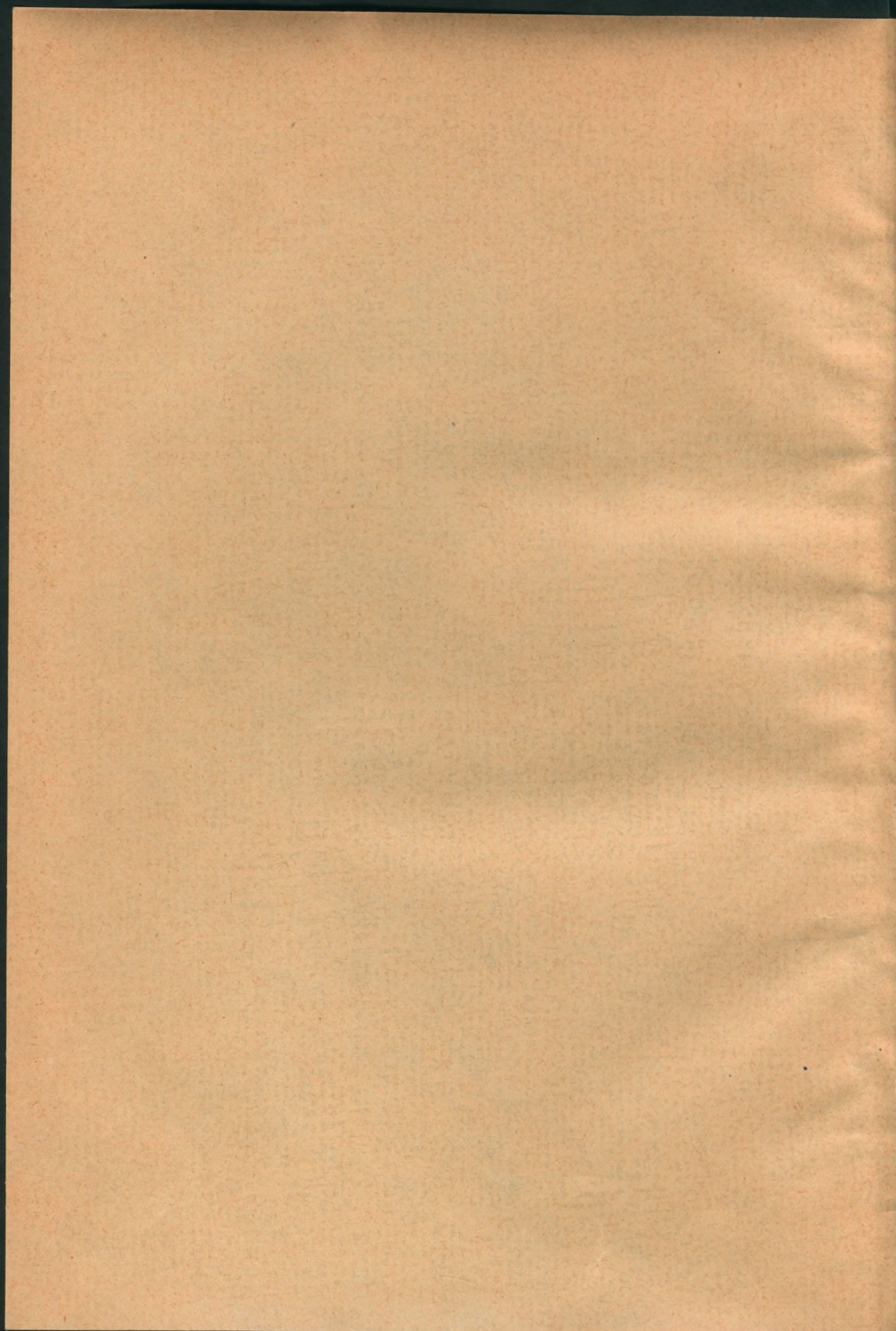

p

BAJZA ÉS LESSING

IRTA

PATAI JÓZSEF

(Különlenyomat az Egyetemes Philologiai Közlönyből)

BUDAPEST

1907

nyom. l.
525^{di}

202688

M.N. MUZEUM KÖNYVTÁR
II. Nyomt. Növélő 1908
1908. é. 15

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Irodalomtörténetíróink és esztétikusaink, a kik Bajza József kritikusi pályájával foglalkoztak, csak igen óvatosan és mintegy mellékes körülményként hozták összefüggésbe Bajza nevét a Lessingével; mintha féltek volna az összehasonlítástól, mintha kerülni akarták volna az egybevetés eredményeit. Még Péterfy Jenő is, a ki a legmélyebben pillantott bele Bajza egyéniségébe és jellemébe, mikor a kritikusról szól, és felveti a kérdést, hogy «a költői álmodozóból egyszerre hogyan tört elő a tekintet és tekintélyt nem ismerő kritikus?»,¹⁾ feleletül, az akkori irodalmi viszonyokon kívül, inkább Goethehez fordul és Lessinget csak egy mellékes «is» alatt említi. Pedig, ha figyelemmel kísérjük Bajza kritikai működését, alig találunk benne fontosabb mozzanatot, melynek megfelelőjére reá nem mutatnánk Lessingnél, a kinek Bajza nem csak főbb esztétikai elveit, hanem egész vitatkozó és kritikus modorát is eltanulta. És ezzel az igazsággal semmit sem vonunk le a magyar kritika megalapítójának érdeméből, a mint hogy nem csökkenti Széchenyi érdemeit sem az, hogy eszményeit, melyekkel a magyar történelemben korszakot alkotott, idegenből hozta.²⁾

Bajza Lessing tanítványa.

Minél behatóbban ismerkedik meg Lessing műveivel, annál jobban megérlelődik benne a meggyőződés a *szuceren kritika* szükségessége és hasznossága iránt; minél tisztábban lát bele Lessing világításánál a német irodalom akkori történetébe, annál fokozatosabban fejlődik ki benne a lelke mélyén szunyadó kritikai hajlam a most hasonló helyzetben levő magyar irodalom megtisztítására. Lessinggel kezdő első esztétikai értekezését az epigrammáról, mely egyszersmind merész kritikai irat is, és tőle merít ösztönt és eszközöket a további irodalmi vitákhoz is, míg végre szabadon kibontva a kritika zászlaját, ismét Lessing jelszavával indul a hosszú harcok küzdőterére.³⁾

I. Elő hatás.

Az 1823-ik év vége felé kezdte Bajza tanulni a német nyelvet, Pozsonyban, 20 éves korában. Ugyanez év december 12-ikén írja barátjának, Toldy Ferencznek: «Igen sokért nem adnám, ha Lessing dramaturgiáját megszerezhetném». (Összes művek VI: 32.) Egy hó-

¹⁾ Budapesti Szemle XXXI. kötet, 1882.

²⁾ Bajza és Széchenyi közötti párhuzamot l. Beöthy Zsolt emlékbeszédében, Vasárnapi Ujság, 1886. 51.

³⁾ A Kritikai Lapok fején Lessingből vett motto volt.

nappal később már arról ad hírt, hogy a Dramaturgiát megkapta. (Összes művek VI : 54.) Majd meg. hogy «gyakorlásul a Dramaturgiát fordítja, már egy ív le van belőle». (Összes művek VI : 43.)

Lessing és Tajza génuszának ez volt első találkozása.

Ritkán akadt könyv oly rokonlelkű olvasóra, mint Lessing Hamburgi Dramaturgiája Bajzában, a ki már serdülő ifjú korában is magasabb szempontból nézte az irodalmat, és a kiből megvolt minden kellő tulajdon-ág arra, hogy a magyar irodalomban azt a hivatást teljesítse, mit Lessing a németben. Józan komolyság és erős férfias akarat ellensúlyozta az ellágyulásra hajló szentimentalizmust, és kifejezett erkölcsi felfogás nemesítette a véleményéhez szívósan ragaszkodó önfejtiséget. Nyílt és őszinte mindenki vel szemben, véleményét nem nyomja el a baráti kimélet sem. «Te, édes barátom, — írja Toldynak, — tőlem ítéletet kérni szoktál munkáid felől és mondod és mondád leveleiben, hogy javallásom neked örömet, rosszalásom kedvetlenséget okoz s inkább, mintha ezt más tenné. Ezen kinyilatkoztatás engemet, hogy kedvetlenséget neked ne okozzak, oda vezethetne, hogy mindenkor javallva ítélek műveikről. De nálam másként van. Valahányszor ítélni kell munkákról, akkor soha sem vagy nekem barátom, hanem idegen, oly idegen, mint akármely magahittén kérkedő író, például Farkas udvari poéta!» (Összes művek VI : 46.) Ép úgy nem szereti, ha barátja dicséri őt: «Tudod, hogy a dicsérgetéseknek, melyek felőlem vannak, jelen nem létemben, nem vagyok barátjok, szememben pedig szinte utálójok; miért tulajdonítasz hát nekem oly praedikatumokat most már, milyeneket én magamnak belsőképp meggyőzőleg soha sem fogok tulajdoníthatni? Czelőd én átlátom, a buzdítani akarás, de csalódom, engem csak a benső meggyőződésemmel buzdít, mely eddigelé még soha sem volt dolgozásaimmal kielégítve, röviden: még soha sem tetszettem magamnak. Ha buzdítani akarsz igyekezzél eme meggyőződésemet oly gondolatokra vezetni, mint a tied felőlem és akkor eléred. De ezt nem teheted». (Összes művek VI : 40.) És a milyen elfogulatlanul és őszintén képes megbírálni önmagát és barátját, oly részrehajlatlanul tudja szemlélni az irodalmi jelenségeket általában. Éles szemmel figyeli meg az újabb termékek feltűnését és egy-egy odavetett megjegyzés, a mit barátjához intézett leveleiben az egyes művekre tesz, a legfinomabb esztétikai érzéket árulja el. A természet olthatatlan gyűlöltiséget plántált beléje «a lelketlen versek iránt» írja később, de nemcsak a «lelketlen» verset veti meg, hanem ösztönszerűen minden műben a lelket keresi, bár követeléseivel maga sincs még tisztában. Már 1822-ben a 18 éves magánbíró megütközik Budai Lexiconán, mert «sok históriai tudomány ugyan, de kevés kritikájú». Czövek biográfiája Józsefről pedig «bosszankodásra és nevetésre fakasztja», mert külsőségekre szorítkozik és «nem fest kharaktert» és általában «a botránkozásig uralkodik írónk nagyobb felekezetében a *theoriátlanság*». (Összes művek VI : 23.) Ő maga iparkodik, hogy minél több elméleti ismeretet szerezzen, és szorgalmasan tanul. Az irodalmat szentélynek tekinti és hoszszú, komoly készüléket tesz, mielőtt belépne. Sokat gondolkodik és egyes elméletekre magától is reájön, de általában theoria tekintetében még sötétben tapogatózik. És ekkor nyílik meg előtte Lessing birodalma.

Valamint a 18 éves Lessing előtt, kinek a jellemében sokat találunk ezekből a vázolt alapvonásokból, az az ideál lebegett, hogy «német Molière» váljék belőle¹⁾ és csak később látta be, hogy nagyobb benne az ítélő, mint teremtő erő, és Molière dicsősége helyett Bayle babérai után nyúlt, Bajza is pályájának elején főképen költőnek készült, azt hiszi, hogy a lírában túl fog tenni Kölchseyn, belefog több «Erzählung»-ba, «román»-ra is van sok terve, sőt elkészített egy teljes «plant» drámához is és úgy érzi, hogy könnyű lesz majd kidolgozni, «habár a dráma theoriáját nem ismeri». (Összes művek VI: 14.) De minél tovább halad a theoriákban, annál jobban kezd ingadozni költői tehetségében való bizalma. 1821-ben még inti Toldyt, hogy ne olvasson sokat, ha poéta akar lenni. «Észre sem vesszük gyakran, midőn gondolataink közé más lelke be csusz.»²⁾ és még ugyanabban a levélben, melyben először említi Lessing Hamburgi Dramaturgiáját, lebeszéli barátját Shakespeare és Schiller fordításáról: «Nagy kárt tehetsz magadnak, ha elmédet mások után szoktatod gondolkodni s ennek felette csak fordítói nevet nyeredsz a publikum előtt. Míglen erős vagy originált írni, míglen nem vagy teljesen meggyőződve, hogy eredeti talentumod nincsen, addig *ne alázd le magad fordítónak!*» Bajza maga ekkor még erős talentumot érzett az eredetiségre és ha érezte is olykor, hogy «a gondolatok és költői képek nehezen válnak ki elméjéből», bizonyára vigasztalta magát azzal, a mivel a munka nehézségeiről panaszkodó Toldyt megnyugtatta: «néhány talentum sokára fejlik ki, sokára leli meg az ösvényt, melyet neki a természet nyitja.» (Ö. M. VI: 32.)

Bajza is sokára lelte meg az ösvényt, melyet neki a természet nyitott: a kritikát. Egymásután jelennek meg versei az Aurorában és az Aspesiában és magukra vonják a legnagyobb irodalmi tekintélynek, Kazinczynak, a figyelmét, a ki lelkesedéssel üdvözli az új csillagot; de Bajza udvariasan visszautasítja «az öreg complimentjeit», nem szereti az édeskés buzdítást, azonkívül rosszúl esik neki ha mint jövő nagy költőt üdvözlik őt, a ki mind jobban kezd kételkedni a maga költői tehetségében és a ki tudja, hogy mennyi fáradságába került egy-egy vers megírása. De nehéz munkáját mégis kész inkább a hypochondriából, a restségből, a bizalmatlanságból és a tulságos felhevülésből magyarázni semmint a talentum és fantázia gyengeségé-

¹⁾ Lessing levele atyjához 1746-ból.

²⁾ 1824-ben már azt írja barátjának: «Én Matthissont egészen elolvastam, Höltyt, Salist Kindnek egy részét szinte és ámbár minden helyeiket nem értettem, de mondhatom, hogy a poetai nyelvben, formákban, fordulatokban sokat tanultam tőlük és ezen igen örülök és nem szégyen ez.» Két évvel később pedig ismét: «Ha majd egykor látni fogom, hogy mostani tekintetű csaltanak és költői tehetségem oly igen csekély, hogy elenyézik, hanem ha theoriai vizsgálatokkal és példányok után való contemplációkkal elmulasztom edzeni, akkor igenis fogok példányokat választani s a lyrában praefereoter Goethet és Tiecket. (Levél 1826. dec. 17.) Majd 1827-ben: «Heterogenus tárgyaknál egyes gondolatok átvételétől magam óvni nem fogom, mert értem, mit teszen mostani korban originál költőnek lenni. Abban áll minden érdemünk, hogy az ezerszer mondottakat új alakban állítjuk elő.»

ből. «Kár, hogy a jelenben, ha gondolkozom mindjárt igen felhevülök, azután semmit sem tudok írni», írja még 1824-ben. Egy évvel később: «Drámára van rég gondolatom s kivinném — csak időm volna.» De már ekkor is felvillan agyában a gondolat, hogy a lassúság talán a talentum szegénységeiből ered.¹⁾ «Mindenkor a gondolat ötlük belém, minek fogsz hozzá, nagyobb talentum kívántatik ennek kivitelére; és én kész vagyok mindjárt abba hagyni. Nem ostoba hypochondria az?» (1814.) És Bajza termékenysége a versekben egyre csökken. 1824-ben hat vers jelenik meg tőle, 1825-ben egy, majd 1826-ban négy, és 1827-ben három, és ekkor már elkeseredetten kiált fel: «Fejem tele van ezer tárggyal dalokra, románczokra, hevületeim is inkábbára lobbanatok csak, oh, de a dolgozás! a dolgozás, barátom, nekem végtelen gyötördésekbe kerülne és nem merek semmibe fogni!»²⁾ Annál erősebben halad a theoriában.

Mióta Bajza a Hamburgi Dramaturgiát megkapta sűrű találkozásunk leveleiben Lessing nevével. Majd egy-egy kifejezést kölcsönöz tőle; ha Lessing a Dramaturgia bevezetésében azt mondja, hogy «glücklich der Ort, wo diese Elenden den Ton nicht angeben», Bajza ugyancsak a «lelketlen sereg» miatt bosszankodik, hogy az írói sphaerában ezen klub akar tónt adni; (Ö. M. VI: 167.) majd a humor elméletére nézve idézi Lessing véleményét (Ö. M. VI: 232.) majd az újabb német kritika silányságát említve, megjegyzi, hogy «hiába dicsekszik a német literatura oly kincscsel, mint a *Hamburgi Dramaturgia* és Tiecknek Dramaturgische Blätterjei, mert nem képesek arra, hogy ezen derék íróktól valami ragadhasson rájuk, szinte úgy, mint Versegheye a Sulzer esztétikájából.» Már itt kezdi Lessinggel döngetni a német kritikusokat, a kik fölött később még oly sokszor fogja elshintani Lessing ostorát. Bajza már ekkor ismerte tehát nemcsak Lessinget, hanem Tieck és Sulzer esztétikai műveit is. De még nem hatott beléjük oly mélyen, hogy a kritika szuverinitását teljesen elismerje; tagadja, hogy Lessing Dramaturgiájának oly nagy hatása lett volna Schiller zsenijének kifejlésére. «Shakespearenek egyszeri átolvasása többet használja Schillernek a drámai tudományban, mint Lessing-

¹⁾ Levelek Toldihoz 1822—4-ből.

²⁾ Levél Toldihoz. Ö. M. VI. 36. Hogy mennyit kellett Bajzának küzdenie az írással, mutatja egyik versének (Csalódás) kézírata, melyet Péterfy Jenő az ő tanulmányában közölt (Budapesti Szemle, XXXI. 1882.) De jellemzők Bajzának saját szavai ugyanabban a levélben: «Régen hordozok én egy gondolatot, egy excentrikus gondolatot drámára!! Minap este már egészen megvolt fejemben és készültem, ha egész éjjel is, leírni; alig írtam egy lapot, álmos levék és lefeküdtem. Éjjel egy zördület felébreszte és a gondolatot ismét mélyen által tekintve, rostáltam és örvendék, hogy nincs leírva, mert egy szarvas hibát vettem benne észre. Azóta hánytorgattam én ismét e hibát (mely e kérdésben foglaltatik: hogy lehessen egy gyilkost tragikai személylyé teremteni?) S im tegnap előtt meg vala e kérdés fejtve; tíz óraker egy szerencsés gondolat szétlebbente homálya felül a leplet és én lángoltam szinte mindjárt leírni az egészet, de nem többé drámában, hanem elbeszélésben... Leültem írni s íme: a a gondolat ismét elévillan, hogy nincs elég talentumom a kivitelére s az egész kedvemet elvevé. Abban hagytam és lefeküdtem és az ideákat úgy elvesztém, hogy maig sem tudom, hogy vala a kérdés megoldva.»

nek betéve való tudása.¹⁾ A kritikának szerinte meg kell hajolnia a zseni előtt és megbotránkozik az *Irisz* kritikusan, hogy kifogásokat emelt Kunst színész kézmozdulatai ellen: «Ki fogja megszegni a zseni röptét? A theoriák fundamentumait a zsenik alkotják. Ezt kritikusan nem kellene soha szem elől eltévesztenie», (Ö. M. III: 269.) Egressy Gábor, kinek tulzott színészi mozdulatait Bajza később annyiszor megróttá, szemébe vághatta volna a szigorú kritikusan saját szavait; mert hogy Egressy zseni volt, azt Bajza is hirdette. De most természetesen még nem volt benne oly erős a meggyőződés, hogy a kritika a legjobb fejlesztője a géniusznak, a mint «Lessing örök példája» mutatja, most még arra figyelmezteti Toldyt, hogy «ne feledjük, hogy a litteratura örök reszpublika és benne önkény hatalmat nem gyakorolhat». (Ö. M. VI: 158.) Később ezt így fogja módosítani, hogy az írók reszpublikájába az igazságot a kritikusok szolgáltatják. (Ö. M. III: 334.) Szereti ugyan a recenziókat már most is és nagyon örvend, hogy «Kisfaludynk recenzenálni fog, végtelenül szereti a szándékot», de mindjárt hozzá teszi «De mit recenzeálhat?» (Ö. M. VI: 36.) A zseni az egy nolimetangere, ahhoz legfőlebb iskolába járhat a kritika, a kezdőt nem szabad bántani, mert nem lehet tudni, hova fejlődik. (Ö. M. VI: 199.) És meddig kezdő valaki? «Némely talentum sokára fejlik ki!» Kit kell hát recenzeálni? A megcsontosodott kontárt. A kritikának tehát ki kell tisztítania az Augias-istálót, de a nemeai oroszlánt megfékeznie nem szabad. És a tisztogatást is kiméletesen kell végezni, nem szabad véteni a «kritikai tón» ellen. Később meg fogja mosolyogni azokat, kik a kritikai tónusra hivatkoznak és meg fogja tanulni Lessingtől, hogy milyen hangon lehet beszélni «a nagy Corneilleről», sőt a nagy Voltaireről, a kiért 1824-ben annyira lelkesedik, hogy azt hiszi «Voltairek kellenének nálunk» (Ö. M. VI: 107.) és minden rendben lesz; meg fogja tanulni Lessingtől, hogy a kritika szuverén és a zsenit is kormányozza; meg fogja tanulni, milyen lehet a kritika hangja. «Es thut mir leid, wenn mein Styl irgendwo bloss satirisch ist. Meinem Vorsatze nach soll er allezeit mehr als satirisch sein. Und was soll er mehr sein, als satirisch? Treffend.»²⁾

Az első években még küzködni kellett Bajzának a német nyelvvel, de 1826 végén már azt írja Toldynak, hogy «*Lessinget nem győzőm eléggé olvasni*. Lessing és Mendelsohn gyönyörű két ember és barát!!» Ekkor tehát már nem csak a Dramaturgiát, hanem Lessing többi műveit is olvassa. Micsoda érzések foghatták el Bajzát, akinek a poétai babérok megszerzése annyi önsanyargatásába és fáradtságába került, a ki csak a legtítkosabb óráiban merte magának bevallani, hogy a költői pályára elég talentumot nem érez, milyen érzések foghatták el, a mikor közelebbről megismerkedett azzal a férfúval, kit a

¹⁾ Összes művek VI. k. 181. Lessing maga is mondja különben a geniere nézve: «Wenn sie nur die Meisterstücke Shakespeeres übersetzt hätten, sie würden ganz andere Köpfe erweckt haben, denn ein Genie kann nur von einem Genie entzündet werden und am leichtesten von so einem, das alles blos der Natur zu danken hat und durch die mühsame Vollkommenheit der Kunst nicht abschreckt.» (Briefe die neueste Litteratur betreffend 16—17.)

²⁾ Briefe antiquarischen Inhalts. 56.

német irodalom klasszikusai közé sorol és a ki oly nyíltan mondotta ki magáról azt a nevezetes nyilatkozatot, melyet Bajza később Lessing méltatásánál oly szívesen idézett: «Ich bin weder Schauspieler, noch Dichter. Man erweist mir zwar manchmal die Ehre, mich für den Letzten zu erkennen. Aber nur weil man mich verkannt. Aus einigen dramatischen Versuchen, die ich gewagt habe, sollte man nicht so freigebig folgern. Nicht jeder, der die Pinsel in die Hand nimmt und Farben verquistet ist ein Maler. Die Ältesten von jenen Versuchen sind in den Jahren hingeschrieben, in welchen man Lust und Leichtigkeit so gerne für Genie hält. Was in den neueren Erträgliches ist, davon bin ich sehr bewusst, dass ich es einzig und allein der Kritik zu verdanken habe. Ich fühle die lebendige Quelle nicht im mir, die durch eigene Kraft sich emporarbeitet, durch eigene Kraft in so reichen, so frischen, so reinen Strahlen aufschiesst: *ich muss alles durch Druckwerk und Röhren aus mir herauspressen*. Ich würde so arm, so kalt, so kurzsichtig sein, wenn ich nicht einigermaßen gelernt hätte, fremde Schätze bescheiden zu borgen, an Fremden Feuer mich zu wärmen und durch die Gläser der Kunst mein Auge zu stärken. — Endlich fiel man darauf, selbst das, was mich zu einem so langsamen, Arbeiter macht, selbst das an mir nutzen zu wollen: die Kritik!» Hiszen Bajza is körülbelül ugyan ezt érezhette! Benne sem buzogott a költői forrás, ő is mintegy kisajtolta magából azt a mit írt, neki is fel kellett melegednie idegen tűznél,¹⁾ hogy az annyiszor említett «hevület»-be jusson, őt is félreértették, a midőn költőnek koszorúzták ama sikerült műveiért, melyeket azokban az esztendőkből adott, a mikor az ember kész az akaratot és kedvet képességgnek tartani, neki is erősítenie kellett a látását a theoriák üvegével, ő is mindég a munka lassúságáról panaszkodik: csoda-e, ha ilyen ragyogó példa után ő is azt a pályát választja, a melyen eme tulajdonságai csak hasznára válhatnak, a kritikát!

És milyen kritika tárult eléje Lessing műveiben! Ő, a ki 1826-ban, a midőn Toldy Szemerével és Kölcsyvel kötött barátságáról értesíti, nagy lelkesedéssel írja, hogy «még Kisfaludyt kell körötökbe vonni s egy Bodmeri iskola fog felállani nálunk, hogy a nemzetnek századokra átfénylő írókat adjon,» megismeri most Lessing világításában a bodmeri iskolát,²⁾ valamint Gottschedét és az akkori irodalmi konstellációt általában.

És mennyi hasonlóságot vehetett észre az akkori német és a jelenlegi magyar irodalmi állapotok között! Ott Gottsched, a ki nemzeti lelkesedésből a német ízlést akarja finomítani, természetesen a

¹⁾ Az egyetlen vers, mely tőle 1825-ben megjelent (A holdhoz), majdnem sorról-sorra megegyezik Hölty «Zum Mond» című költeményével (Péterfy Jenő: Összegyűjtött munkák I. k. 206.). A többi versein is erősen érzik Goethe, Salis és Matthiesson hatása, a mit Bajza maga sem tagad.

²⁾ Később már bizonyos lekicsinyléssel mondja, hogy Németország írói még Bodmer korában is «in massa» előbb voltak, mint mi jelenleg vagyunk. (A művelt-érzékeny Társalkodás bírálatában. Kritikai Lapok. 1833.).

francia belepírt-vel, és maga köré gyűjt tehetségest, tehetségtelent, mindenkit, a kibén, ha nagyító üveggel is, egy szikrányi képességet tud felfedezni, itt Kazinczy teszi ugyanezt, de a hozzáférhetőbb német irodalom alapján; ez is, az is nyájas «compliment»-ekkel, üdvözl minden versecskét, vagy drámácskát, eredetit és fordítást egyaránt.¹⁾ Ott a svájcei Bodmer, a ki minden eszközt felhasznál arra, hogy Gottsched érdemekben szerzett babérait megtépázza, itt az Erdélyből jövő Döbrentei, a ki Kazinczy koszorúját akarja földre taposni; ez is, az is autokratikus hajlamaival egyeduralomra tör és Solness-féltékenységgel iparkodik visszaszorítani minden feltűnő új tehetséget.²⁾ Ott a «Professor und Geheimderrat» Klotz, a ki régi csiszolt drágakövekkel akarja a tudomány ösvényét kirakni,³⁾ itt a sokcímű Horváth, a ki a régi történeti forrásokból halászsza ki a kábító ragyogású hamis gyöngyöket.⁴⁾ Itt is, ott is egy sereg dicsőségvadász reáveti magát minden fordítható idegen munkára és fordítanak, és fordítanak lecsillapíthatatlanul, legtöbbszörre hivatás és hozzáértés nélkül; sokan pedig helyesebbnek tartják fel sem tüntetni azt, hogy fordítottak; garázdálkodik a plágium.⁵⁾ Itt is, ott is hemzseg a tér e sok élőködő kontártól, hízelgő akarnoktól és a kolompot hordja néhány pöffeszkedő tekintély, egy-egy professzor, vagy mágnás, egy-egy jámbor «Pastor» vagy plébános. Csak egy két erősebb törzs növekedik a lát-

¹⁾ Hogy Bajza-nak Kazinczy eljárása nem tetszik, mutatja több levele. Így pl. 1825-ben írja Toldynak: «Kazinczy előtt Kovácsóczynak igen nagy existimatiója van.» Igaznak ezt írja, hogy «Kovácsóczy nagy díszügyünknek.» Az öreg úr egy idő óta gyakran szokott botlani, de azért ne vélje, hogy ott, hol ő talán akarva is botlik, mi utána botlani fogjunk.» Azonban mégis mindig tisztelettel szölt «az öreg úr-ról, sőt a mikor Kazinczy nyilvánosan megtámadta őt, akkor sem engedte meg magának vele szemben azt a modort, melyet Lessing Gottscheddel szemben követett: «Niemand, sagen die Verfasser der Bibliothek, wird leugnen, dass die deutsche Bühne einen grossen Theil ihrer ersten Verbesserungen dem Herrn Professor Gottsched zu danken habe.» Ich bin dieser Niemand. Ich leugne es grade zu. (Briefe die neueste Litteratur betreffend 16.)

²⁾ Lessing: a «Briefe die neueste Litteratur betreffend» utolsó számaiban. «Sie kennen den Äsopischen Zahnschreier Hermann Axel, den die schweizerischen Kunstrichter mit so vieler zujauchzenden Bewunderung austrommeln?» Herman Axel, a mint aztán Lessing hosszú czirógatás után leleplezi, nem más, mint Bodmer. Bajza Toldyhoz intézett levelében Döbrenteiről: «Döbrentei itt volt Egerben és hirdetté Nemességét Hevesben is.» «Mit akar az a Döbrentei a maga sok beszédjeivel? Milyen emberek ezek! Boldog, a ki közéjük nem keveredik!» (1824). Majd 1826-ban: «Döbrentei nevetségessé akarja tenni Horvátot. Döbrentei azt hiszi, hogy neki van oka rágalmazni Horvátot, én azt hiszem, hogy az okot önmellyébe nyulva, föllehetné. (Levél Toldihoz.)

³⁾ Klotz: «Von den alten geschnittenen Steinen», amelyre Lessing «Briefe antiquarischen Inhalts» című irgalmatlan vitairata vonatkozik.

⁴⁾ Bajza levele Toldyhoz 1826-ból, Horvát kolossalis művét most olvastam. Mennyi olvasás, mennyi fejtörés, mennyi kombinációk! Csak argumentumokat hozzá és Horvát az újabb Galilei.» Ugyancsak egyik levelében mulat azon, hogy Horvát mennyi czímet nyomtatott a névjegyére.

⁵⁾ Lessing a Hamburgische Dramaturgieban és a Briefe ant. Inh. első számaiban. Bajza több levélben.

határon, és ezeket mohón megrohanja a falka, ott Klopstock, vagy Wieland, itt Kisfaludy, vagy Vörösmarty. És a nagy közönség? A nagy közönség éhesen kapkod minden idegen eledel után, nemzeti litteratura ismeretlen fogalom.

A német irodalom helyzete Lessing fellépésének idejében tehát nagyon hasonlított a magyar irodalom helyzetéhez Bajza pályájának elején. És ki változtatta meg a német irodalom képét? Lessing! És nem tehetné-e ugyanezt a magyar irodalomban az, a ki Lessing nyomdokában lép? Ez a gondolat villanhatott Bajza agyába, mikor Lessinget, a kivel annyi rokonságot érzett «nem győzte eléggé olvasni.» A kritika! Ehhez ő is igazi tehetséget érzett magában. Bajza jövője el volt döntve.

Fél ugyan még attól, hogy nyilvánosan fellépjen kritikusként, és midőn 1826-ban Toldy felkéri, hogy egy kiadandó kritikai lap élére álljon, Bajza vonakodik azt elfogadni, azonban ebből a vonakodásból már kiérezni, hogy tulajdonképen az ő ideálja is a kritika, ő is nagyon szeretne szétütni «a lelketlen sereg között, mely egy időszakra óta elborítja litteraturánkat és melynek Bachansok módjára zajgó lármáit darab időtől fogva nézi magába fojtott bosszankodással,» de nem bízik még eléggé. «A kinek neve a munka címlapján állani fog, bizonyos, hogy mind az olvasók, mind az írók részéről kedvetlenségeknek lesz kitéve; tehát szükség, hogy oly személy legyen, a ki ezen kedvezésekkel, vagy nem kedvezésekkel ne igen sokat gondoljon, az emberekre ne szorúljon, az ellenvéleményekre ne hallgasson, külföldben az általa kiadott Critica nem lehet részre nem hajló. Ezenkívül egyéb tulajdonok is kívántatnak ezen személyhez: tudomány, olvasottság, nyelvekben való jártasság stb. Ezen szempontokból tekintve a dolgot, önkényt fölvilágosodik az hová célzók, tudniillik, hogy kiadónak, (vagy felügyelőnek) nekem lenni lehetetlen. Nekem — qui neque ingenis, neque auctoritate sum cum iis, qui sedent, comperandus — ki javakkal nem bírok, szükségkép az emberek kedvezéseikre kell szorulnom és ki fog kezességet magára vállalni, hogy ha én a Nemzet gyűlöltségébe esem, nem fogom szerencsémét annyira eltemetni, hogy oly sorsra jussak, mint a szegény Kölcsey mostan? *Ezekre szeretném feleletedet látni!*» (Ö. M. VI:168.)

Igen, szeretne ezekre felelet látni. Toldy természetesen csak az utolsó kérdésre felelhet. A többire nézve mi is megadhatjuk a feleletet. Bajza a legjobb úton van és a legjobb mester keze alatt. De épen az utolsó kérdésen törik meg a dolog. A kritika még nem biztosíthatja az anyagi függetlenséget és így egyelőre még félre kell tenni a korbácsot.

De ha nyilvánosan nem is lépett fel mint kritikus, Toldyhoz intézett leveleimnek mindegyike valóságos kritikri irat. Miként Lessing nyilvános Briefe-jeiből az akkor német irodalom képe, úgy domborodik ki Bajza magánleveleiből a korabeli magyar litteratura egész helyzete.¹⁾ Egy-egy könnyedén odavetett megjegyzés pompásan jellemzi a

¹⁾ Bajza összes leveleit rendezve és bő jegyzetekkel ellátva Badics Ferencz adta ki először Bajza összes művei VI. köteteként. A hat kötet közül talán ez bír a legtöbb irodalmi beccsel. Bajzát csak ezekből a leve-

szóban levő író, vagy művet, Bajza tulajdonképen itt kezdi kritikai pályáját. Hiába írja még 1827 márcziusban is, hogy «én nem akarok recenzálni, én úgy vagyok a kritikával, mit a ruha egy bizonyos nemével, melyet Zrinyi-dolmányoknak neveznek, másokat benne öltözve szeretek látni, de magamon nem tudnám viselni! (Ö. M. VI: 234.) otthon már is viseli a kritikus házi kabátját. Szorgalmasan olvassa Lessingnek «Zerstreite Bemerkungen über das Epigramm» című művét kiegészíti az epigramma theoriájához gyűjtött adatait Herderből, és már-már készül a magyar epigramma vétkeinek megtorlására, már-már készül az első nyilvános hadüzenet a kritikátlan-ságnak.

II. Az epigramma theoriája.

Az epigramma elméletével és általában az epigrammával korábbi éveiben is foglalkozott Bajza. Toldyhoz intézett leveleiben már 1821-ben találó megjegyzéseket tesz Thewrewk epigrammáira, melyekben sokszor «a természetből vett festésnél egyéb nincsen,» és némelyek közülök «azon alakokhoz hasonlítanak, melyek mint Kölcsey egy valahol mondja a *Laterna magica* visszasugárzása által a falon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek» (1823), vagyis hiányzik belőlük a tárgy «eleven jelenléte», a mit később még részletesen fog kifejteni. Ő maga is megpróbálkozik ezzel a műfajjal és 1821-ben a következő epigrammát intézi «Schedel Ferencz József»-hez:

Azt kérdéd minapába, miért nem írák neved a' rossz,
Elhányott levelek rongyai, 's sorja közé?
Mért nem írák? halljad, rég tisztelt lelki barátom!
Mert már szívemben fel vagyon írva Neved!!

A gnómáról is van már sejtett theoriája 1823-ban. «Neki (Thewrewknek) legszerencsésebb gondolat volna Gnómákat írni (ha ugyan Gnómák, melyek az Aurorában állnak), mert itten ön szubjektuma vagy hasonlólag a tárgyak dispositiója szerint mondhatna ellent magának, a nélkül, hogy az olvasó által észrevétetnék.» Pozsonyban aztán megismerkedik Lessingnek az epigrammáról szóló művével és mikor a diéta feloszlása után Pestre jön megigéri Vörösmartynak, hogy a Tudománycs Gyűjtemény számára értekezést fog írni az epigramma theoriájáról. Az első részszel gyorsan elkészül, mert hiszen átveszi Lessing egész anyagát, a másik rész azonban, melyben a magyar epigrammáról akar beszámolni, már lassabban halad. Hogyne! Hiszen ez lesz első bemutatkozása az új pályán! Itt akar először nyilvános kritikát gyakorolni élő írók fölött. Itt akarja kezdeni azt, a mire ösztöne már régen kergeti, kiönteni a közönség elé, a mi rég «küzd, forr és vív» lenne. Vigyáznia kell tehát, hogy első megjelenése rokon-szenves és megnyerő legyen. Az első fellépés lámpalázával dolgozott nagyvárakozású munkáján. «Rejtegek, hogy elkésem vele. Nagy gyáva-

---

lekből lehet igazán megismerni és megérteni. És mint olvasmány is érdekesek és vonzóak. Egy nagy jellemet ismerünk meg belőlük, a ki maga írja le, miként «küzd, forr és vív.»

ság, hogy annyi idő alatt nem tudtam elkészíteni», írja Toldynak. De még az 1828. év folyamán napvilágot látott az egész értekezés, az említett folyóirat VII. és XII. kötetében.

Az értekezés végén megjegyzi Bajza, hogy «a jelen epigrammai theoriai theoria leginkább magokból a művekből van abstrahálva, minthogy ezekre fordítva legtöbb gondot az értekező, de az eddigleni theoretikusokhoz is méltó figyelemmel viseltetett és köztük főképp Lessing és Herder vizsgálataira ügyelt.» Herder, a mint tudjuk, csak kibővítette és precízebben részletezte azt, a mit Lessing röviden összefoglalt,¹⁾ lássuk tehát, mennyire «ügyelt» Bajza Lessingre.

Bajza az epigramma theoriájának bevezetésül a theoria theoriáját adja. Kifejti, hogy milyen szempontból hasznos és szükséges az elmélet íróinak és közönségnek egyaránt. Fejleszti az ízlést, fékezi a fantázia kicsapongását és a helyes útra vezérli a zsenit. Költői tehetséget természetesen nem pótolhat. «Mert voltanak bár Lessingek többben is, kik csekély költői talentummal sok tekintetben jelest, sőt nem hibázunk, ha mondjuk, klasszikai becsű műveket adtak, de gyűjtsünk csak kritika fátylát és keressük bennök a fantázia csillámain, csillámain ezen mindenható tündérnek, ki csak maga képes alakjait poétai glóriával körülsugárzni, látni fogjuk, hogy azok vagy teljességgel nem, vagy csak oly gyéren tűnnek fel, mint sűrű ködön átpislogó verőfény.» Ezt mintha saját lelkének a megnyugtatóására mondotta volna el. De szívesebben hivatkozik Lessingre. Az elméletre azonban szüksége van a zseninek is. Maga «a Prometheus Shakespeare is kinek művei eddig a dráma legmagasabb fokán állanak», sokat foglalkoztatott a theoriával. «Vegyük kezünkbe Hamletet s vizsgáljuk a színjátszóknak adott törvényeket s kérdjük magunktól, ha ezen velős rövidségű axiomák nem legszerencsésebb theoria abstractiók e, melyeket vizsgálat előhozhat?» Hamlet szabályaira is alighanem Lessing tette figyelmessé Bajzát. Mindjárt a Hamburgi Dramaturgia elején (5. Stück) mondja Lessing: «Wenn Shakespeare nicht ein eben so grosser Schauspieler in der Ausübung gewesen ist als er ein dramatischer Dichter war, so hat er doch wenigstens eben so gut gewusst, was zu der Kunst des einen, als was zu der Kunst des andern gehört. Ja vielleicht hat er über die Kunst des erstern noch tiefer nachgedacht. Wenigstens ist jedes Wort, das er dem Hamlet, wenn er die Komödianten abrichtet, in den Mund legt eine goldene Regel für alle Schauspieler, denen an einem vernünftigen Beifalle gelegen ist.»

A bevezetés végén bocsánatot kér, hogy oly soká időzött a theoria fejtegetésénél és áttér az expositóra: «A miről szólni fogunk, az epigramm, oly parányi tekintetű tárgy, egy spanyol nem állotta felőle mondani: «Ki oly félszeg, hogy epigrammát ne tudna csinálni; de ki volna oly balgató, hogy kettő csinálására vesztegetne időt?» Azonban mi azt hisszük, hogy az ilyenmű dolgozások becsét nem annyira a tárgy, mint inkább a mód, melylyel előadatnak, határozza meg.» A spanyol anekdota a Lessingé.²⁾

¹⁾ Erich Schmidt: «Lessing» II. 276. «Herder hat Musse, Lessing hat Eile».

²⁾ «Denn wenn es war ist, das bloss die Kürze das Epigramm macht, dass jedes Paar einzelne Verse ein Epigramm sind, so gilt der kaustische

Maga a tárgyalás öt szakaszra oszlik. I. Az epigrammának eredete. II. Az epigrammák nevei egyenkint véve. III. Az epigrammák közönségesen. IV. Az epigrammák más nemzeteknél. V. Az epigrammák nálunk. Lássuk sorjában.

Az epigramma (ἐπιγράμμα = felirat) eredetét Lessing a régi emlék- és sírkövek felíratára vezeti vissza, Bajza ezt átveszi tőle és kibővíti, Herder módjára. «Midőn az embernek oly hatalom volt birtokában, hogy lelketlen márványra bízhatta gondolatai közlését, minden emlékjel új tehetséget, új életet kapott. Épületek, fegyverek, edények saját felírásokkal díszlettek. S íme ez volt kezdete azon poesis alaknak, mely felírási nevét (epigramma, inscriptio, Überschrift) korunkig megtartotta, de oly változott jelentéssel, hogy ma igen kevés darabot lehetne saját értelemben *felírás*nak mondani. Mansit vox tantum, mond Vavassor, mutata significatione et potestate sua.»¹⁾

Ezután példát idéz régi művészi felíratra, így különösen a Herdertől is idézett híres simonidesi epigrammát a termopylaei hősökre, melyet Cicero Stollberg, Herder, Schiller, Tóth László és Kazinczy fordításában közöl. A fordításokat igen finom esztétikai érzékkel hasonlítja össze egymással; mindegyik ellen van valami kifogása, a görög egyszerű fenségét egyik sem találta el. És Kazinczy fordítását is meri gáncsolni: «Kazinczy nem minden szellem nélkül, de hímezve, következőleg nem simonidesi egyszerűségben és azonfelül oly elváltoztatással, mely a darabot a maga fenségéből vonta le.» De az értekezés folyamán ki fogja még engesztelni az «öreg urat.»

Az epigramma neveinek osztályozásánál Herdert követi ugyan, de teljesen Lessing fejtegetései alapján, míg végre a negyedik osztálynál már belefárad Herder precizitásaiba és megelégszik az ismeretett négy osztállyal, míg Herder hetet sorol fel.²⁾ «Az epigramma költészet oly sok elágazásra oszlik el, hogy mindeniket bizonyos osztályzat alá vonni fáradtságos dolog volna s ha valaki tenné is, munkája alig lenne több, mint szókönyvi magyarázat». Ezt tette Herder és Bajza helyesen cselekedett, hogy Lessingnél maradt.

Az epigramma első osztályába sorolja azt az esetet, a midőn «egy leírt tárgy, vagy elmondott történet után morális szentencia van függesztve vagy valamely hasznos észrevétel, élet, művészség vagy tudomány köréből.» A szentencia magában véve nem alkothat epigrammát. «A szentenciát csak kulcs gyanánt tekintjük, mely egy szép palotát nyit előtünk, hogy ezt minden részeiben szemlélvén, rendeltetését is átlálhassuk. Az efféle didaktikai szentenciák és életregulák közönségesen epigrammai címmel tiszteltetnek meg, azonban a közvélemény ellenére is, ezen cím törvényszerűségét méltán kétségbe lehet vonni s azon kérdést támasztani, ha őket

---

Einfall jenes Spaniers von dem Epigramme vornehmlich; wer ist so dumm, dass er nicht ein Epigramm machen könnte, aber wer ist so ein Narr, dass er sich die Mühe nehmen sollte, deren zwei zu machen?» (Zerstreute Bemerkungen über das Epigramm.).

¹⁾ Ez az idézet is megvan Lessingnél, de pontosabban: Facile intellegimus, mansisse vocem mutata significatione et potestate vocis.

²⁾ Herder: «Ammerkungen über die Anthologie, der Griechen besonders über das griechische Epigramm.»

egyebeknek, mint egyedül száraz tanuságoknak lehet-e tekinteni.» Tehát már itt sem követi Herdert, a ki a görög anthológiából kiindulva, a Martiált dicsőítő Lessinggel szemben, az egyszerű szentenciát is epigrammának tekinti. «Eine solche Lehre, oder Bemerkung, mondja Lessing, wenn sie aus einem einzelnen Falle, der unsere Neugierde erregt hat, hergeleitet, oder auf ihm angewendet wird, kann den zweiten Theil eines Sinngedichtes sehr wohl abgeben, aber an und für sich selbst, sie sei auch noch so witzig vorgetragen, sie sei in ihrem Schlusse noch so spitzig zu gearbeitet, ist sie kein Sinngedicht, sondern nicht als eine Maxime.»¹⁾ Bajza Horatius «utile et dulce»-jére hivatkozik és kimondja a merész axiomát, hogy «a poézisnak általában, még a didaktikainak is főczélja, a gyönyörködtetés», egy állítás, melyet Lessing, bármennyire gúnyolja a «Moralisieren» fogalmát, így nyíltan kimondani még nem mert. De látni fogjuk, hogy Bajza sem gondol szórakoztatásra, hanem a gyönyörködtetéstől megköveteli, hogy mindenkor «szívképző», nemesítő legyen.

A szentenciához szükséges egy bizonyos kép, vagy történet, a mely azt megelőzze s a melyre a költő az ő szentenciáját vonatkoztatja, különben csak «versus memoriales»-t ad. «Ezen képek, személyek, történetek előállításából támad az általunk úgynevezett *tárgy eleven jelenléte*. S ezek azok, melyek bizonyos tündéri színben felállítva kölcsönöznek a gondolatnak poétai formát.» A bővebb megokolást lássuk mind a kettőnél:

«Ha Vitkovitsnak Ördire írt epigrammját, csak néhány szavakat változtatva, így mondjuk:

Ötvened évében, ha ki leánykát vesz
feleségül
Az bizvást fogja mondani néki: fiam!

hasznólólag jó gondolat leszen, s némelyeket kísértetbe fog ejteni, hogy epigrammák közé számítsák, de az leszen-e, a mit Vitkovics írt?

Ötvenedik nyaradon lyánkát vettél
feleségül:
Ennek ugyan bizvást mondhatod:
fiam!

A különbség a kettő között csekélynek látszik, mégis amaz nem egyéb hideg, száraz észrevételnél, ez egy lélekkel és étellel teljes kép; az versbe szedett gondolat, ez valódi epigramma. A kettő oly viszonyban áll egymással, mint a tapasztalt s világban forgott ember s egy pedans

«Wenn unser Wernicke zur Empfindung einer milden Sparsamkeit geschrieben hätte:

Lieb' immer Geld und Gut, nur so,
dass dein Erbarmen
Der Arme fühl': und flieh die Armut
nicht die Armen

wäre es nicht ebenfalls ein sehr, so kurz als glücklich ausgedruckter Gedanke? Aber wäre es wohl eben das, was er wirklich an den sparsamen Celidor schrieb?

Du liebst zwar Geld und Gut, doch
so, dass. dein Erbarmen
Der Arme fühlst. Du fliehst die Armut,
nicht die Armen.

Der Unterschied ist klein: und doch ist jenes eine kalte, allgemeine Lehre, und dieses ein Bild voller Leben und Seele; jenes ein gereimter Sittenspruch, und dieses ein wahres Sinngedicht. — Vielmehr ist einem Menschen von solchen Gefühle, oft nicht anders zu Mute, als

¹⁾ Lessing: «Zerstreute Bemerkungen über das Epigramm.» A következő Lessing idézetek, a mennyiben más forrásra utalás nem történik, mind ebből az értekezésből vannak véve.

mondásai. Az történt dolgokat mond, melyek bennünket közönséges (általános) igazságokra vezérlenek, ez sentenciákat, melyekhez még előbb dolgoknak kell történniök, hogy igazak legyenek.»

einem, der sich mit einem feinem Weltmanne und einen steifen Pedanten zugleich in Gesellschaft findet: wenn jener Erfahrungen spricht, die auf allgemeine Wahrheiten leiten, so spricht dieser Sentenzen, zu denen die Erfahrungen in dieser Welt wohl gar noch erst sollen gemacht werden.»

Bajza tehát, a mint látjuk, ezt az egész fejtegetést szóról-szóra Lessingből vette át és csak Wernicke epigrammáját helyettesítette Vitkovicséval. Ép ezért igazságtalanságot követ el, a mikor közvetlenül a fentebbi után így folytatja: «Ugy látszik, *Lessing* is érezte a *jelenlét* becsét az epigrammákban, de csak mint mellékes dolgot tekintette». Aztán így bizonyítja állítását: «Mert midőn azt mondja, hogy Owen a maga epigrammaiban épen az a pedáns, kiről most emlékeztünk, hogy verseiből nehéz egész könyvet fejszédülés nélkül olvasni, nem azt veti-e utána okul, hogy a phantasia szeretne minden reflexiót azon hirtelenséggel, a mint a szem olvas, bizonyos képre, vagy személyre alkalmaztatni s mert az reflexiók sokaságától elborítván, nem teheti, végre sikertelen fáradozások közt elcsügged?» De hát, nézzük csak Lessing saját szavait: «Ich halte den, in allem Ernste, für einen starken Kopf, der ein ganzes Buch des Owen in einem Zuge lesen kann, ohne drehend und schwindlicht zu werden. Ich werde es unfehlbar, und habe immer dieses für die einzige Ursache gehalten, weil eine so grosse Menge bloss allgemeine Begriffe, die unter sich keine Verbindung haben, in so kurzer Zeit aufeinander folgen: die Einbildung möchte jeden gern, in eben der Geschwindigkeit in ein individuelles Bild verwandeln und erliegt endlich unter der vergehenden Bemühung». De hát mi más ez, mint a Bajzától kívánt *tárgy eleven jelenléte* hiányának a korholása?

Epen úgy téves Bajzának másik bizonyítéka is, hogy Lessing a *jelenléte*t nem tartotta fontosnak, mert «az epigrammák multhatatlan requisitumait előszámlálván, a jelenlétről hallgat s elégnek hiszi az *elmésséget, várás*t és *megnyugtatót* említeni.» Hiszen épen a «*várás*», tudniillik az *Erwartung* az, a mit Lessing, a *jelenléte* érdekében az epigrammától követel! Lessing szerint az epigrammának két részből kell állania, az egyik elénk állítja a tárgyat és felébreszti várakozásunkat (*Erwartung*, Bajzánál *várás*), ez megfelel magának az emlékjelnek; a másik rész megfelel az emlékjel feliratának, mintegy kulcsul szolgál az első résznek, ez az *Aufschluss*. «Ich sage nämlich, mondja Lessing, das Sinngedicht ist ein Gedicht, in welchen *nach Art der eigentlichen Aufschrift* unsere Aufmerksamkeit und Neugierde auf irgend einen einzelnen Gegenstand erregt, und mehr oder weniger hingehalten werden, um sie mit eins zu befriedigen. Wenn ich sage «nach Art der eigentlichen Aufschrift, so will ich das Denkmal zugleich mitverstanden wissen, welches die Aufschrift führet, und welches dem ersten Theile des Singedichtes entspricht.» Lessing tehát még a definícióba is beleveszi a «*tárgy eleven jelenléte*», vagyis a szemléletességet! És a midőn Lessing megvonja az epigramma nevét Pelisson következő soraitól:

Grandeur, savoir, renommée,
Amitié, plaisir et bien,
Tout n'est que vent, que fumée:
Pour mieux dire, tout n'est rien.

teszi azért, mert nélküli benne a szemléletességet. «Wo ist der einzelne, besondere Fall — denn ein solcher muss die Veranlassung sein — bei welchen der dichter daraufgekommen ist, und den Leser darauf führet? Hier ist nicht als ein blosser Gedanke, bloss der eine Theil.» És ha Bajza azt mondja Owenről, hogy «tompá volt érteni a jelenlét becsét», csak ismétli a kifogást, a mit Lessing emel ellene, hogy elhagyta az Erwartungot és merő moralizációkat adott! És Bajza is Martiállal állítja szembe Owent, miként Lessing.

«Martial egy azok közül, kik a didaktus költő nevét méltó jussal érdemlik¹⁾ s ime éppen Martiálból tudtak legkevesebb sententiát kihalászni az *etas lutea* vizenyős moralistái. Miért? Mert nála a moralitkán jelenik meg a maga minden-napi mezitelen alakjában, mert ő szavak által nem tanít, de példák által igen. Nála a tanulság a történetekbe van fonva. Nem nyilván-e, a mit Lessing mond, miként a beszéd az illető alkalmaztatás által mozgást és életet nyer?»

«Hingegen ist das Moralisieren grade zu des Martials Sache garnicht. Obschon die meisten seiner Gegenstände sittliche Gegenstände sind, so wüsste ich doch von allen lateinischen Dichtern keinen, dem sich kleinere Sittensprüche wörtlich entziehen liessen, als aus ihm. Er hat nur wenig Sinngedichte von der Art, wie das Angeführte an den Decianus, welche sich mit einer allgemeinen Moral schlössen. Seine Moral ist ganz in Handlung verwebt und er moralisiert mehr durch Beispiele, als durch Worte.»

Sőt kissé elidegenítő, mikor ezután Bajzától a következőt halljuk: «Vajjon nem azért-e így (t. i. azért hagyta volna el Lessing a *jelenlét* s megelégedett a *várás*, *megnyugtató* és *elmésség* hangoztatásával), mert ő az elmés nemben tudott szerencsésen mozogni? mivel a görög anthologia valódi epigrammáinak, melyekben többnyire nincs elmésség, de eleven jelenlét majd mindenütt, adni a koszorút, annyit fogott volna tenni, mint azt ön fejről tépni le.» Hiába teszi hozzá, mintegy mentegetőzésül, hogy «kedvetlen dolog oly férfiról, mint Lessing, mondani, hogy önség botlasztá meg ítéletében; de az igazság mindenfelül van», az igazság, mint láttuk, nincs Bajza pártján s ezúttal éppen őt botlasztá meg ítélete. Külömben ez a fegyver, melyet itt Bajza Lessing ellen fordít, szintén a Lessingé. Ő használta először Corneille ellen, a ki szerinte azért módosította Aristoteles szavait, hogy a drámának «félelmet és részvétet» kell gerjesztenie, így: «félelmet, vagy részvétet», mert az ő drámái mind csak az egyik feltételnek

¹⁾ Itt még közbeszúrja Bajza, Martial obscenitásának védelmére, hogy «az úgynevezett obscenák csak a gyermek kezében veszedelmesek, az érett ember látni fogja, miként van bennök a vétek nevetségessé, utálatossá téve és iszonyodva fog belőlük tanulságot venni.» Ezt a gondolatot, melyet szintén Lessing Martial-védelméből merített, később még sokszor fogja felhasználni a francia drámák érdekében és a német kritikuskok ellen!

felelnek meg: «Aristoteles sagt: die Tragödie soll Mitleid und Furcht erregen, Cornielle sagt: o ja, aber wie es kommt, beides zugleich ist eben nicht immer nöthig; wir sind auch mit einem zufrieden; jetzt einmal Mitleid ohne Furcht; ein andermal Furcht ohne Mitleid. Denn wo blieb ich, ich der grosse Corneille, sonst mit meinem Rodrigue und meiner Chimene? Die guten Kinder erwecken Mitlied, und sehr grosses Mitlied, aber Furcht wohl schwerlich. So glaubte Corneille und die Franzosen glaubten es ihm nach.» (H. D. 81. Stück.)

A második osztályba Bajza, Herder után, a *festő epigrammákat* sorolja. «Ezek azon benyomatnak következesei, melyet a költőre valamely külső tárgy, például szobor, kép, vagy táj teve.» Lessing ezt a fajtát nem tartja igazi epigrammának. «Ha az epigrammában egy vagy több gondolat valamely nem várt összevételbe hozatnak egy más és tőlük egészen különböző gondolattal s ezáltal a lélek kedves megjátsztatást érez, akkor az ily darab egy harmadik osztályt formál az epigrammai sphaerában. Benne bizonyos csel rejtezik s talán nem rosszul *cseles* nevet viselhetne.» Az elnevezés Herdertől való (das täuschende Epigr.), de példaként Lessingnek egy versét idézi:

Der schwörende Liebhaber.

Ich schwöre' dir, o Laura, dich zu hassen;
Gerechten Hass schwör' ich dir zu.
Ich schwör' es allen Schönen sie zu hassen;
Weil alle treulos sind, wie du.
Ich schwör' es dir, vor Amors Ohren,
Dass ich — — ach! dass ich falsch geschworen.

Bajza megjegyzi, hogy «Lessing e darabot dalai közé tette s egyike legjobb epigrammáinak», Lessing azonban nem tekinti epigrammának azt, melyben a hatás mintegy csaláson (Betrug) alapul, a mi szerinte a gondolat szegénységére mutat. «Weil er dem Leser nichts geben kann, was dieser auf keine Weise vorausssehen könnte, so verführt er ihn etwas ganz anderes voraus zu sehen, als er ihm endlich giebt.»

A negyedik osztályba az elmés epigrammákat sorolja, melyek «a minden epigrammákban megkívántató tulajdonságokon kívül szükséges részek a *szövevény és kifejtlet!*» Bajza, Jean Paul után, az elméségnek bő definícióját adja és szerinte az epigrammában az elmesség abban áll, hogy «két vagy több gondolat egy pontba csap össze, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott és nem várt szikra pattan ki». Természetes tehát, hogy ehhez két alkatrészre van szükség, azt a két alkatrészt nevezi Bajza *szövevény és kifejtletnek*, a mi lényegében ugyanaz, a mi Lessingnél az *Erwartung és Aufschluss*. De Herder helytelennek mondja Lessing e két terminusát és utána Bajza is megleczkézteti Lessinget, mondván: «Lessing a szövevényt s kifejtletet *várás* s *megnyugtató* szavakkal jelezte még, értvén alattok azon ideákat, melyek a mindennapi nyelvben a kívánság s ennek kielégítése által értetni szoktak s oly elmaradhatatlan részeknek tekinté, hogy nélkülök az epigrammát epigrammának nem ismeré. De nem kellett volna a böcs férfiúnak elfelednie, hogy várás és megnyugtató oly tulajdonok, melyek minden költeményben megkívántatnak.» De nem kellett volna Bajzának, — és Herdernek sem, — el-

fednie, hogy Lessing az Erwartung alatt tulajdonképen az expositiót érti, az emlékjelnek megfelelő költői képet, mely a Bajza által annyira sürgetett «tárgy eleven jelenlétét» adja és a melyre az epigramma második része, a kulcs, vonatkozik. Az nem modusa, vagy relációja az epigrammának, hanem attribútuma!

«Kellett volna azon felül, folytatja Bajza, észre vennie a sok tiszteletre méltó filozófnak, hogy efféle sanyarúságok, — melyek való alapon nem épülnek — épen azon darabokat fogják az epigrammák közül kizárni, melyeknek legtöbb poétai becsük van. Mert ha várás és megnyugtató, — legyen bár azon értelemben véve, a hogyan mi a szöveget és kifejtet vesszük, — határozza meg, mi epigramma és mi nem az, úgy a görögök, Goethe és Kazinczy nem voltak oly szerencsés tanítványai az epigrammai Múzsának, mint őket lenni legalább mi hisszük. Szükség emlékezni továbbá, hogy a Lessing által annyira tisztelt s méltán tisztelt Martialnál is vannak darabok, melyekben egyszer a szöveg, másszor a kifejtet nemlétét lehet észre venni.» Úgy látszik, itt Bajza is érezte már, hogy tulajdonképen csak dialektikázik, hogy szükségnek tartotta ama aláhúzott megjegyzést közbeszúrni. A mi pedig az egyik alkatrész hiányát illeti, erre nézve Lessing maga is hoz példát Martialból és úgy beszél róla, mint «természetes» dologról: «Natürlicherweise kann es nur zweierlei Artgattungen der Sinngedichte geben: die eine, welche Erwartung erregt ohne uns einen Aufschluss darüber zu gewähren, die andere welche uns Aufschlüsse giebt, ohne unsere Erwartung danach erweckt zu haben.» Hogy ezeket alsóbbrendű epigrammáknak tekinti azokkal szemben, melyekben mind a két alkatrész van meg, az csak természetes. Az Anthologia, valamint Goethe és Kazinczy epigrammái között, bizonyos, hogy vannak értékesebb és kevésbé értékes darabok, és mindenesetre értékesebbek azok, melyek szemléletesek, melyeknél érezzük a «tárgy eleven jelenlétét,» vagyis a melyekben emlékjelnek megfelelő «Erwartung» van, és élvezetesebbek az elmések, melyekben Bajza szerint is szükséges a szöveg és kifejtet, vagyis Erwartung és Aufschluss.

Hogy a Bajza-féle szöveg és kifejtet csakugyan nem egyéb, mint az Erwartung és Aufschluss Lessingnél, mutatja magának Bajzának fejtegetése. «Vedd kezébe Martialt és Lessinget s epigrammaiknak nagyobb részén szembetűnőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátýol szövődik, melyen gondolatok és képek mutatkoznak, de ezen gondolatoknak, ezen képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátýola s felvilágosító pont az a két epigrammai rész, melyet mi szöveg és kifejtet nevekkkel jegyeznék meg». Ugyanez az értelme annak, a mit Lessing mond: «Wenn uns unvermutet ein beträchtliches Denkmal aufstösst, so vermenget sich mit der angenehmen Überraschung sogleich eine Art von Verlegenheit über die noch unbewusste Bestimmung desselben, welche so lange anhält, bis wir uns dem Denkmale genugsam genähert haben und durch seine Aufschrift aus unserer Ungewissheit gesetzt worden.»

Sőt, mikor Bajza a maga szabta terminusok tulajdonait ismer-

teti, átveszi Lessingtől az Erwartung és Aufschlussra vonatkozó magyarázatait, melyek ellen ő polemizált.

«A *szövevények* egyik requisituma az, hogy több, másik, hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a mennyi a kifejtet emelésére kívánatik. Az első ellen azok vétének, kik nyereségnek hiszik, ha egy-két verssel többet adtanak és feledik, hogy csak az jó, a mi célhoz viszzen s minden egyéb helyén kívül áll, következőleg hibás.»

«Die Hauptregel also, die man in Ansehung des Umfangs der Erwartung zu beobachten hat, ist diese dass man nicht als ein Schulknabe erweitere, dass man nicht bloss erweitere um ein paar Verse mehr gemacht zu haben; sondern dass man sich nach den zweiten Theile nach dem Aufschlusse richte und urtheile, ob und wieviel dieser durch die grössere Ausführlichkeit der Erwartung an Deutlichkeit und Nachdruck gewinnen könne!»

Egy másik hiba feltüntetésére Naugerius egy epigrammáját idézi ezután Bajza «A különben szép darabnak egyik nevezetes hibája az, hogy azon meglepést, melyet a kifejtet eszközölni képes lehetne, már eleve elfoglalja a szövevény végsora.» Lessing más példára vonatkoztatja ugyanezt. «Naugerius, folytatja Bajza, még egyet ada Pythagoras szobrára, melyet Lessing is felhoza Észrevételeiben az Epigrammáról:

Quem totis vixisse, anima redeunte renatum
Mutato fama est corpore Pythagoram
Cerne iterum ut docti cælo generatus Asyla
Vivat; ut antiquum servet in ore decus
Dignum aliquid certe volvit, sic fronte severa est
Sic in se magno pectore totus abit.
Posset et ille altis animi depromere sensus:
Sed veteri obstrictus, religione, silet.

Ezt az erőtlen beszédű unalmas darabot egy más (Faustus Sabeus) így adá jobban s hűbben — Lessing mondja — a görög originálhoz:

Pythagoram pictor poterat finxisse loquentem,
Verum Pythagoram conticuisse juvet.»

Kár volt eme idézetet ki nem egészíteni azzal a művészi verssorral, melybe Lessing még a görög eredetit is összevonta. A Naugeriusnál az első rész hat sorból áll, a görögben az egész epigramma csak két sor:

Αὐτον Πυθαγορην ὁ ζωγραφος ὃν μετα φωνῆς
Εἶδες ἂν εἶς λαλεῖν ἢ σῆλε Πυθαγορης

Lessing egy soros epigrammát csinált belőle:

Warum dies Bild nicht spricht? Es ist Pythagoras?

Ebben a fejezetben különben, a mint láttuk, Bajza kétszer is megnevezi forrásaként Lessinget, a mit nem mindig szokott megtenni. Így mindjárt a következő fejezet, a hol a szövevény tulajdonságainak előadását folytatja, újra teljesen megegyezik Lessingnek az Erwartungról adott fejtegetéseivel, a nélkül, hogy a forrás meg volna nevezve.

«Vannak azonban esetek, hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejelet hatásán, sőt inkább elősegíti azt. Például, midőn a kifejelet feltűnése viszonyos észfogatóktól függ. Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagy, vagy szerfelett kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság, vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni s azt leginkább azáltal lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokonként számítjuk elő, hogy a kicsinyt kisebb, legkisebb, a nagyot nagyobb, legnagyobb kövesse s a superlativus gradusból szökjék elő a kifejelet. Nem tudunk oly darabot, mely annyi sugárt önthetne ennek felvilágítására, mint Martialnál a X-dik könyv XIX. epigrammja:

Donasti, Lupe, rus sub urbe nobis:
Sed rus est mihi majus in Fenestra.
Hoc quo tempore prædium dedisti
Mallem tu mihi prandium dedisses....

A kijelelt két első és két utolsó sorok már magukban is epigrammát alkotnak, de sokkal kisebb mértékben bírják a hatás erejét, mint amugy a martialis gradatiókkal.»

«Es giebt Fälle, wo auf diese Ausführllichkeit alles ankömmt. Dahin gehören von anderem diejenigen Sinngedichte, in welchen der Aufschluss sich auf einen relativen Begriff bezieht: z. E. solche, in welchen ein Ding als ganz besonders gross, oder ganz besonders klein angegeben wird, und die daher notwendig den Massstab dieser Grösse oder Kleinheit vorausschicken müssen; ja lieber mehr als einem und immer einem kleinern und kleinern, oder grössern und grössern. Es wäre freilich schon ein Epigramm, wenn Martial auf das ganz kleine Landgüthen, mit welchem ihm ein gern freigibiger Freund so viel als nichts schenkte, auch nur diese Zeilen gemacht hätte:

Aber wieviel launichter und beissender wird dieses Epigramm durch die eingeschalteten noch kleineren Masse, als ein Gärtchen vor einem Fenster ist.»

Lessing is, Bajza is az egész epigrammát idézi még, a melyben a fenti kétsoros «szövevény» még 24 soron át van tovább fokozva. A következő fejezet a rövidség hibáját magyarázza, a mi ismét Lessingé:

«A szövevény második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják, a minek mondatnia kellene vagy pedig az epigramma czimébe adják, a mi egyforma vétek, mert a czim csak különböztető jele és nem része a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak ezen nyelvünkre is szerencsésen fordított epigrammját így adá:

Wie aber der fertige Versificator in Erweiterung des ersten Theiles oft zu viel thut, so thut ein minder fertiger nicht selten zu wenig, wenn er nämlich den ganzen ersten Theil in Titel des Sinngedichtes bringt, und sich den blossen Aufschluss zu versificiren oder zu reimen begnügen lässt, (so dass das Epigramm) zu einem Ganzen von so heterogenen Theilen wird. Unmöglich kann man daher das Sinngedicht des Herrn von Kleist:

An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.

Du must, o kleiner Lykon, dein Aug Agathen leihn,
Blind wirst du dann, Cupido, die Schwester Venus sein

Az originál ez

und das lateinische des Hirronymus Ameltheus, aus welchem jenes genommen ist

Lumine Aeon dextro, capta est Leonilla sinistro,
 Et potis est forma vincere uterque deos.
 Blande puer, lumen, quod habes, concede puellæ:
 Sic tu cæcus Amor, sic erit illa Venus.

A Kleist epigrammáját címje nélkül érteni sem lehet, mert a mi Amaltheusnál a szövevényt teszi, Kleist a címbe fonta azt.»

für gleich schön halten. Dieses kann den ganzen Titel entbehren, und jenes ist ohne Titel auch nicht einmal verständlich.»

De ha Lessing még hozzáfűzi, hogy: «In dem ganzen Martial wusste ich mich keines einzigen Epigramms zu erinnern, welches von der fehlerhaften Art wäre, dass es die Erläuterung eines Titels bedürfe,» Bajza odailleszti illő tisztelettel Martial neve mellé a Lessingét s a fenti mondat így módosul nála: «Martialnál és az ő tanítványánál, Lessingnél, soha sem szükség cím által vetni világosságot az epigrammára. Nálok minden magából a költeményből érthető». Hivatkozik aztán még Goethere és Kisfaludyra.

Ezután áttér a *kifejletre*, az «epigrammai nyíl»-ra, vagyis *célpontra*, melynek új és elmés gondolatból kell állnia, a mely, «ha rövidséggel mondatott el, minden benne megkívántató teljesítettett.» És Lessing megint leczkét kap: «*Lessing tagadhatatlan hibát követett el*, midőn a célpont (nála Befriedigung, Aufschluss) rövidségének okát közönségesen a szobroknál hirtelen elmenni szokott nézőkből magyarázta. Okot mindig legjobb magában a dolog természetében keresni» és Bajza Jean Paul után a rövidséget az elmésség természetéből magyarázza.

«Ich einen Fehler? das kann sehr leicht sein.»¹⁾ mondaná újból Lessing. És ezúttal az igazság csakugyan Bajza, vagyis Jean Paul pártján van. Lessing túlmént a célon, a midőn ez epigramma eredetét az emlékjel feliratára vezetve vissza, ebből a származásából akarja megmagyarázni összes sajátságait. Abba a hibába esett, mit senki sem kerülhet el, a ki egy felállított elméletet alkalmazni akar az összes specialitásokra. De a leczke befejezéseül Bajza ismét Lessing szavait használja:

«Oly világos ez, hogy gyéren találhatni példát, hol a nyíl rövidsége ellen vétetett volna. A poetasterek legtörpébbike is — kiknek literatúránk igen kis köréhez képest mi sem vagyunk szűkében —, minek előtte tollat venne kezébe, ezt szokta előre kigondolni, a mi gyakorta Scaligerként nem is egyéb, mint az a tolvajkulus, mely úgy alkalmas egy, mint száz más zárnak a felnyitására.»

«Die Fehler gegen die Kürze des Aufschlusses sind indes bei allen Arten der Epigrammatisten wohl die seltensten. Der schlechteste nimmt nie die Feder, ein Epigramm niederzuschreiben, ohne den Aufschluss vorher so gut und kurz gerundet zu haben, als es ihm möglich ist. Oft hat er nichts voraus bedacht, als diesen einzigen Aufschluss, der daher aber auch nicht selten eben das ist, was der Dietrich unter den Schlüsseln ist, ein Werkzeug, welches ebensogut hundert verschiedene Schlösser eröffnen kann, als eins.»

¹⁾ Briefe antiquarischen Inhalts 1.

Az epigramma eme említett négy fájának ismertetésével fejezi be Bajza az osztályozást; azután külön szakaszban néhány megjegyzést tesz még «az epigrammáról közönségesen,» azaz általánosan. Az epigrammát nem úgy definiálja ugyan, mint Lessing, de lényegében a szempontok ugyanazok. Lessing definícióját láttuk fentebb. Bajza szerint pedig «*az epigramma oly költemény, mely valamely jelenné tett tárgy egyes tulajdonát bizonyos szorosan meghatározott ponthoz függesztve adja elő.*» Lessing a «nach Art der eigentlichen Aufschrift» közbeszúrásával vonja bele a definícióba az epigramma összes kellékeit, Bajza definíciójában pedig ezek a kellékek mindjárt meg is vannak nevezve: «jelenné tett tárgy», «szorosan meghatározott pont», «egyes tulajdon», ezeket a rekvizitumokat ezután külön is felsorolja: *a tárgy eleven jelenléte, célpont, egység, a melyekhez még a rövidség és hajlékony előadás járul.* Ezeknek a követelményeknek mindegyikét újra megmagyarázza röviden, mintegy összefoglalva az előző eredményeket, melyek mint láttuk, nagyobbára Lessingéi. Csak azt érdemes még megjegyezni, hogy itt a célpont fejtegetésével, midőn megjegyzi, hogy az epigrammának csak egy célpontja lehet, idézi először sor-alatti jegyzetben Lessinget,¹⁾ de már a folytatásnál nem említi Lessing nevét:

«Ha ezen észrevételt szemünk előtt el nem vesszítjük, könnyű lészen megmagyaráznunk, mennyire van Scaligernek igaza, midőn az általa ugynevezett differtum epigrammának, hol minden distichon saját és különös célponttal bír, adja minden egyebek felett az elsőséget, holott azt kell inkább mondánunk, hogy az illetén elmejátékok a helyett hogy sokat adnának egyben, mint Scaliger mondja, végtére a sokban sem adnak egyet, legalább tökéle-test nem.»

«Nur aus dergleichen nicht unglücklichen Auswüchsen eine Regel der Schönheit machen zu wollen, das ist zu arg. Gleichwohl that es Scaliger und nach seinem Worten zu urtheilen, müsste dasjenige Epigramm das vollkommenste sein, das aus ebenso vielen andern kleinen Epigrammen besteht, als es disticha enthält. Doch sein eigenes Exempel von einem solchen Epigrammate differto, wie er es nennet, giebt die Sache näher. — Dieses Epigramm soll vier Epigrammen enthalten und es ist zur höchsten Not kaum eins.»

Az epigramma formájára nézve Bajza a distichont tartja a legjobban megfelelőnek, mert annak jutott leginkább az «ore rotundo loqui.» Lessing és általában a német epigrammatisták rímekben írták epigrammaikat, de Bajza megjegyzi, hogy a német nyelv nem igen alkalmas a hexameterre, míg a magyar az összes élő nyelvek között a legalkalmasabb erre.

Az értekezés negyedik szakaszában a főbb epigrammatistákat ismerteti Bajza. Martiált és Catullust Lessing nyomán, de míg Lessing Martiált tartja az első igazi epigrammatistának,²⁾ Bajza «ked-

¹⁾ «Der doppelte Gesichtspunkt ist in der Poesie kein geringerer Fehler, als in der Perspectiv, mond Lessing. Sämmtliche Schriften. Berlin, 1796. I. Th. I. 148.» Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert csak ebből tudjuk meg, hogy Bajza Lessingnek milyen kiadását használta.

²⁾ Es hat unzählige Dichter vor dem Martial bei den Griechen, wie bei den Römern gegeben, welche Epigramme gemacht, aber einen Epi-

vesebb táplálékot lel a görög sentimental darabokban, melyek az érzelmű hűrjait pendítik meg, mint az elmének inkábbára csak meglepetést gerjesztő szikrái között» és azt hiszi, hogy «azon bíró, ki nem csak a hideg ész intését, hanem egyszersmind a szív melegebb dobbanásait is figyelembe tudja venni, a martiali darabok felett örökre a görög műveknek fog nyújtani koszorút.» Lessing az Anthologiában csak kevés igazi epigrammát talál, míg Herder nagy lelkesedéssel szól a gyűjteményről s Bajza itt Herdert követi, dicsőíti Herder Anthologia-fordítását és azt hiszi, hogy «egy magyar Herder nyelvünkön még szerencsésebb Anthológiát adhatna, mint a német a magáénak adott volt.» De Bajza is megjegyzi, hogy az Anthologiában más műfajok is föl vannak véve epigrammák gyanánt, mert «a régieknél ezen nemek nem voltak egymástól elosztva, sőt gyakorta az egy epigrammai név mindeniket magában foglalta volt.» És idézi Lessing után Pliniust, a ki szerint «Sive epigrammata, sive idyllia, sive eclogas, sive (ut multi) poematia, seu, quod aliud vocare malueris, licebit voces, ego tantum Hendecasyllabos praesto.»

A német költők közül Lessingnek és Goethének adja a pálmát, már Schillert kizárja a «Lessingek és Goethék fényes köréből», mert az ő epigrammaiban a reflexió a túlnyomó elem. Ellenben beveszi e fényes körbe a magyar írók közül Kazinczyt, a ki, a mint az ötödik szakaszban kifejti, «mint technikus egy parallelába tétethetik Goethével s az epigrammai alkatra nézve Lessing és ő ketten foglalják el minden újabb költők között az első helyet.»

És ugyanabban a szakaszban megindul a kritika is.

Kritikai megjegyzéseket a magyar irodalmi viszonyokra, a mint láttuk, már az előbbi szakaszban is tett, de az ötödik szakasz egészen a kritikának van szentelve és a «magasztalgatni kételkedve szerető kritika» nemcsak Thewrewköt és Szentmiklóssyt meri elítélni, hanem észrevételeket tesz a «legjobbainkra» is, mert «a vétek mindenütt vétek, nagynál, kicsinyénél egyképen, de a nagynak vétke mindig sanyarúbb gáncsot érdemel, mert ereje a gyengeségek meggyőzésére több volt, honnan önként foly, hogy egy Kisfaludy Károlytól, vagy Vitkovitstól, leginkább pedig egy Kazinczytól várnunk jussal lehetett volna, hogy epigrammaik között fattyú sarjadékokat megnevekedni ne hagytak volna.»

A kihívás megtörtént, a küzdőtérrel többé visszalépni nem lehetett és Bajza az értekezés befejezésül egyszersmind kritikai programot is adott: «a jót mindenkitől elfogadni, a hibát senkiben vakon nem imádni, hanem inkább kimutatni s ellene részrehajlatlan indulattal kikelni s ha netalán egynémely ellen nagyobb maszszája indúlt volna a gáncsoknak, mint a mennyit ő méltányosnak vélhetne, az nyugasztalódjék meg Eberhard szavaiban: Die Theorie geht ihren eisernen Gang fort, unbekümmert, wo sie in ihrem Wege eine kränkelnde Empfindsamkeit verletzen könne.»

Ez a «kränkelnde Empfindsamkeit» ezúttal Szentmiklóssyé volt,

---

grammatisten hat es vor ihn nicht gegeben. Und so wie dem Martial der Ruhm des ersten Epigrammatisten der Zeit nach gehört, so ist er auch bis jetzt der erste dem Werthe nach geblieben.»

a ki azt hitte, hogy a gáncsoknak nagyobb maszszája indult ellene, mint a mennyit érdemel, és megírta Bajza ellen a «Czáf és Igazítás»-t, a mire aztán a Lessing útját követő fiatal kritikus a mester tárházából vett fegyverrel ment neki a támadónak. «Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire». «Gotthold Ephr. Lessings nöthige Antwort auf eine sehr unnöthige Frage des Herren Hauptpastor Goeze in Hamburg.»¹⁾

Szentmiklóssy újra felelt és Bajza ekkor már teljes tudatába jut annak, hogy neki a kritika pályáján terem a babér: «Eddig azt hittem, — írja barátjának Toldynak, — hogy én tudok igen keveset minekutána Szentmiklóssy, Kazinczy és Szemere, kik literatúránknak mégis jelesebbjei, oly nagy, oly sűrű példáját adják a nem tudásnak, azt kell hinnem, hogy bizonyos tekintetben, melyről itt szó van, talán én is tudok annyit, mint ők s talán hármokkal is mernék és magam is mernék megküzdeni. Hallod, édes barátom, s nem nevensz reá, miket mond a te szerény barátod?» (Ö. M. VI: 279.) A szerény barát megkezdte kritikusai pályáját. Nemsokára megírta mintaképének, Lessingnek jellemzését, melyben önmagát is kitűnően jellemezte.

III. Vita és kritika.

Az epigramma teoriájának kiadásával Bajza, a mint Toldyhoz intézett leveleiben írja. «felkötötte a kolompot,» és most nem volt egyéb hátra, mint tovább haladni a megkezdett úton és a kolompot haranggal cserélni fel, vészharanggal, mely a magyar literatura veszedelmére figyelmeztesse a jobblelkűeket. Bajza most már mindjobban eltávolodik a költői dicsőség ábrándjától és egészen a kritikára adja magát. Az epigramma-polémia évében nem jelenik meg tőle egyetlen vers sem, a következő esztendőben mégis többször meglátogatja a múzsa, 1831-ben ismét csak egy verse lát napvilágot és 1832-ben már azt írja barátjának, hogy nem tudja, fog-e még egyáltalában verseket írni! Kétkedése nem volt jogos; az az esztendő, melyben ezt írta, sem tartozott a meddő költői évek közé. Főcéljának azonban ezentúl csak a kritikát tartotta. «Agyon kell verni a h..... tokat,» de először «a *nagyhírléket* kell bántani, hogy a dolog lármát okozzon», írja 1829-ben (Ö. M. VI: 288.) és ő, a ki három évvel ezelőtt, mikor még Lessinget nem ismerte, hallani sem akart arról, hogy ő recenziáljon, most fő álma egy kritikai lap megindítása: «Nekem erős feltételem (szándékom) van, hogy addig nem hagyok békét a társaknak, meddig ezt meg nem alapítjuk». (Ö. M. VI: 291.) Az irodalmi állapotok most még jobban bántják: «Ha a Kritikai Levelekből lesz

¹⁾ A tartalom természetesen Bajzánál egész más, de a modor, a dialektika itt is tagadhatatlanul a Lessingére emlékeztet. Ha Szentmiklóssy a Czáf és Igazolásban azt mondja, «megvallom, hogy Schiller lelkes gnómáit nagyobb gyönyörrel olvasom Martial és Lessing némely epigrammáinál.» Bajza egészen Lessing modorában azt feleli reá: «Hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Martial és Lessing némely epigrammainál, ez semmit sem bizonyít egyebet, mint hogy Szentmiklóssy a Schiller gnómáit nagyobb gyönyörrel olvassa Martial és Lessing némely epigrammáinál.» Összes művek IV. k. 240.

valami, recenszeálni fogom ezeket az emberi elme gyalázatos produktumait. Literaturánk nem előre megyen, hanem visszafelé s most felette hasznos volna szüntelen perszifliozni és úgy perszifliozni, hogy az egész nemzet figyelmessé tétetné az ügyre.» (Ö. M. VI : 312.) De mielőtt hozzáfog a «perszifliozás»-hoz, megrajzolja ideáljának, Lessingnek az arczképét.

1830-ban megindította Bajza «több tudósokkal» a *Külföldi Játékszínt*, melynek első és egyszersmind utolsó kötete Lessingnek *Galotti Emiliáját*¹⁾ foglalta magában Kazinczy fordításában. A darab végéhez Bajza méltatást csatolt, melyben egész őszinteségében nyilatkozik meg a rajongó tisztelet, melylyel Lessing iránt viseltetett. Hogy Bajzát még itt is inkább Lessing a kritikus foglalkoztatja, mint Lessing a drámaíró, mutatja, hogy a méltatás megírásánál bizonyos tendencia vezetett és nem annyira Galotti Emilia alkotóját akarja bemutatni, mint inkább a *Briefe antiquarischen Inhalts* és a *Hamburgische Dramaturgie* és egyéb tüzes kritikai és polémikus iratok heves szerzőjét. «A német irodalomnak kritika tette le a alapjait,» ezt akarja ő a magyar írók fülébe harsogni! Miként a fiatal Lessing, a ki a német nemzetet a francia kritikára figyelmeztette: «*Ohne die Kritik würden die schönen Künste in Frankreich nicht so blühen!*»²⁾ Megtanulni a francia irodalomtól, miként kell német nemzeti irodalmat teremteni, ez volt a fiatal Lessing eszménye, megtanulni a német irodalomtól, miként kell magyar nemzeti irodalmat teremteni, volt a fiatal Bajza ideálja. De miként Lessing később a francia irodalom leghevesebb ellensége lett, úgy fordult el Bajza is a későbbi német irodalomtól és fáradhatatlan ostromozója lett Iffland, Kotzebue és társaik beteges szentimentalizmusának.

A kritikus Lessinget akarta Bajza bemutatni, mintha elő akarná készíteni a publikumot saját kritikai működésére. Mintha csak fel akarná hívni a figyelmet a magyar kritika szükséges voltára, hogy nálunk is «a kritikának kell előlépnie, hogy a pályatért az utánzás kórságaitól megtisztogassa.» Ezt a kritikát pedig egyetlen ember is tudja megteremteni. Hiszen Lessing egyedül változtatta meg a német irodalmi helyzetet! «Ő gyújtá meg a való kritika szövétnékét, ő rezzenzté el s üzte ki a majmolás lelkét; ő ada intéseket, melyek szerint, s mutogata ösvényt, melyen nemzetének járnia kell.» És hogy a «nagynevűeket» is kell bántani, arra is példát mutatott Lessing, a kinek «férfias tüzzel és elmével teljes lelke» még magán Voltairen is csipdelő tréfáit üzni merte. Mi volt a német irodalom Gottsched és Bodmér korában? Megjelent Lessing és vele tudomány és izlés, ítélet és nyelvcsín.» És milyen volt a német irodalom megalapítójának kritikai modora? Kiméletlen és ostromszerű! Nem az a «criticai

¹⁾ A cím körül levélbeli polemia fejlődött ki Bajza és Kazinczy között. Kazinczy az eredeti címet akarta megtartani «Emilia Galotti», míg Bajza a magyaros szórendet óhajtotta használni. Végül abban egyeztek meg, hogy a főcímlapon, melyet a szerkesztőnek kell összeállítania, Galotti Emilia lesz, míg a belső címlapon Emilia Galotti. Levelek Kazinczyhoz. Ö. m. VI. 373.

²⁾ A *Vossische Zeitung*ból, melynek Lessing 1748-ban belső munkatársa volt. Idézi Schmidt: Lessing. I. k. 174.

tonus», tehát a milyet Bajza maga néhány évvel ezelőtt követelt, hanem a «legcsipősebb és legélesebb kifejezésekkel» telt támadás, mert ez ad az írásnak «elevenséget és tüzet, erőt és energiát, mert a harag szárnyakat fűz és emelkedést ad a gondolatnak». Nem jóakarát és szeretet kell a kritikához, hanem elevenesség és energia. Es a következő mondatban, melyet Bajza Lessingről mond, mintha csak saját kritikai és vitatkozó modorát akarná előre igazolni: «Jellemében bizonyos fanyarság volt és ellenséges indulat azon vélemény iránt, melynek ostromára kelt.»

Általában mikor Lessingről és korának irodalmi viszonyairól ír, szeme előtt lebeg a magyar irodalom helyzete is és párhuzamot von a kettő között. «Az a széles és mégis nehézkes beszédet, melyet a Gottschedek épen úgy erőszakkal nemzeti sajátossággá akartak keresztelni, mint nálunk a *lucifugák*, Lessing írásaiban nem találni s «ki ír mégis inkább eredetileg németül mint Lessing? ezt kérdi Herder, az a Herder, kiről az avatott tudja, mennyire ismerte legyen Lessing neologizmusát.» Íme Lessing megerősíti Bajzát még a neologizmusában is.

Magáról Galotti Emiliáról alig beszél. Csak megjegyzi, hogy figyelemreméltó hibat a józan szempontból-ítélő kritika benne kimutatni alig fog. «*Hibát* mondom, mert apróbb botlásoktól Sophokles és Shakespeare legjobb műveik sem mentek.» Ez a Shakespeare-tisztelet, mely már itt is megnyilatkozik, midőn «ama nagy brittust» állítja oda a drámaírás superlativusául, bizonyára szintén nem a már-már áldozatul kiszemelt Döbrentének Shakespeare-fordításaiból táplálkozott, hanem inkább Lessing Hamburgische Dramaturgiejából, mely egyszersmind Shakespeare egyik legszebb apoteozisa. Később azzal vádolták Bajzát, hogy ő az oka annak, hogy a publikum nálunk Shakespeare-től idegenkedik, de a mint látni fogjuk, a vád teljesen alaptalan és Bajza nem volt kisebb tisztelője Shakespeare-nak, mint Lessing.

Galotti Emiliáról csak egy-két sor szól, aztán újra a kritikus Lessinggel foglalkozik Bajza: «Lessing örökké például fog említtetni azok ellen, kik — többnyire idétlen szüleményeik mentségére — okatlanul hirdetik, hogy a kritika a génuszt eltörpíti.¹⁾ Az én hitem az, miképen a kritika oly szellemet, melyben költői elme, vagy philosophiai ész csirái rejteznek, kifejt, megerősít és bátrabbá teszi;²⁾ azt pedig, kit a természet mostoha kezekkel alkota, nem eltörpíti, hanem elrezzenti azon pályától, hol különben is csak kontár fogott volna maradni». Mennyire különbözik ez attól a felfogástól, melyet 1825-ből származó leveleiben találunk, a hol szerinte sem zsenit, sem kezdőt a kritikának bántania nem szabad! De most Lessing a példa, a ki meggyőzte arról, a mi az ő meggyőződése volt «Wir sind fest versichert, eine billige und gegründete Kritik ist ein unentbehrliches Amt

¹⁾ Fentebb láttuk, hogy 1825-ben, tehát mielőtt Lessing műveit ismerte, Bajza maga is azon a nézeten volt, hogy «nem szabad meg szabni a genie röptét? Ezt kritikusként nem volna szabad szem elöl tévesztene.» Levél Toldyhoz.

²⁾ Bajza régebbi véleménye szerint a kritika a kezdőt elrezzenti a pályától, melyen esetleg nagygyá válhatna.

in der gelehrten Welt. Sie schreckt den elenden Scribenten von der Feder, sie zwingt den mittelmässigen sich anzugreifen; sie warnt den grossen sich selbst nichts zu schenken, sie bereitet in ganzen Ländern den Geschmek aus.»

És mintha Bajza egyszerre le akarna számolni a saját költői működésével is, idézi egész terjedelmében Lessing híres vallomását, melyet fentebb közöltünk. Ezzel az «őszinte vallomással» Bajza is benső közösséget érezhetett és csak megerősödött ama meggyőződésében, hogy őt is a kritikus pályára rendelte a sors.

És Bajza is, mikor e göröngyös pályának neki indult, azzal biztatta magát, a mit Lessingről mondott: «Jelleme fedhetetlen és tiszta vala s innen van, hogy írói érdemei, bár tudományos harcaival sok ellenséget lázíta maga ellen, még életében közönségesen elismertettek». Ez beteljesedett Bajzán is, mert az ő jelleme is tiszta és fedhetetlen volt.¹⁾

* * *

Ugyanabban az esztendőben, melyben a Lessingről szóló méltatás megjelent, adta ki Bajza a «Minervá»-ban az ő *Figyelmeztetését Pesti könyvtáros Wigand Ottó tudományi és mestersegi közönséges tárára*, vagyis első polémikus aktáját a *conversations-lexiconi* pörben. Egy megjelenendő lexicon támadására talán szintén Lessingnek a Jöcher-

¹⁾ Bajza később a német eredeti után készülő *Uj Plutarchban* is adott írói arcképet Lessingről, kit, mint «a német irodalom teremőjét, alapítóját» méltat. «A legélesebb elméjű író, kivel a németek dicsekedhetnek» Együttal pillantást vet a Lessing korabeli német literatúrára, a mely, mint már említettük, nagyon hasonlított a Bajza korabeli magyar irodalomhoz. Pedantéria, utánczás és kritikátlanság uralkodott tudományban és művészetben egyaránt. «Ekkor lépe fel Lessing és mindezen tartományoknak meggyújtja a gondolat világát és mindenikben világosság lőn.» Az életrajzi adatok felsorolása után, műveit méltatja, Galotti Emiliát és Barnhelmi Minnát, «az első német színmű, mely a jelenkori életből véte-tett s magára az életre nagy hatást gyakorla. S valamint ezen színmű először fordítá a németek szemeit az aprólékos polgári viszonyokról szabadabbakra és magasabbakra, úgy *Laokon* ezen felszabadított tekintetnek felnyitá a művészet és szép addig nem értett világát. Majd a *Dramaturgiáról* szól, «a mély belátásnak és előadásnak eme mesterművéről», és megjegyzi, hogy «ha Lessing Diderot felől azt mondá, hogy Aristoteles óta philosophusabb szellem nem foglalkozott a színészettel, bizonyára ezen szó még jobban illik ő reá magára, mint Diderotra, kivel egyébiránt neki benső rokonsága van.» *Nathan der Weise* és *die Erziehung des Menschengeschlechts* szerinte «legtisztább aranya ezer kísérleteken átment, minden salakot lerázott szellemének.» «Boldog azon város — így szólá Lessing maga — hol Nathan legelőször fog adatni és szerencsés, elmondhatjuk mi, Németország, mely egy ily műteremtmenyt magának nevezhet.» Majd a következő szavakkal fejezi be az első szakaszt: «*Németország nem szült hozzá hasonlót. Magányosan állott ő egy zavaros, tisztátalan korban, egyedül világosan látva, mint előre és hátra fordult látnok. A tudománynak és munkásságnak minden tartományát átvizsgálta és mindenikben feremtő volt. Lessing teremte a német kritikát, művészeti theoriát, játékszint, bölcsészetet és teremte a német stylumt.*» Összes művek. III. k. 263—5.

féle lexiconnal való póre adta az eszmét,¹⁾ de ha ez túlzásnak látszik is, mindenesetre fel kell ismernünk Lessing hatását Bajzának idevágó írásain. Mindjárt a Figyelmeztetés sok tekintetben Lessingnek Lange Horázt fordításáról szóló levelére emlékeztet.²⁾ Ez is, az is azzal kezdődik, hogy mekkora várakozással és milyen reményekkel néztek elébe a munka megjelenésének, és mily mohón kaptak a munka után, a mikor megjelent és mekkora volt a csalódás! Itt azonban még csak egészen kis tere volt a polémiaának; a Figyelmeztetésnek el kellett mondania mindenekeelőtt az adatokat, de a *Válasz Döbrentei Gábornak* már egészen úgy kezdődik, mint Lessingnek Vademecuma Langehez.

«Drága Döbrentei Ur! El ne bizza magát, hogy válaszat Wigand lexicon ügyében egyedül és egyenest Kegyedhez intézem. Nem azért teszem azt, mintha Wigand lexicongraphusai között kegyednél érdekesebb emberre is nem találtam volna, koránt sem! hanem egyedül azért, mivel kegyedhez Döbrentei Ur! — mint az ügy legfőbb intézőjéhez — legtöbb mondani valóm van. Külömben is kegyed az a magyar írók között, ki öndicséretei és sokféle ágazó fortélyai által legtöbb nimbust és csillogást gerjeszte maga körül, szükség tehát, hogy ezeknek legalább egy része iránt az olvasókat, kiket ezen álfény régen ámitgat, valahára már tisztább véleményekre hozzam. Nem francia delicatessen ugyan ezeket magának az Urnak mondanom, *de hiába, ez nálam már így megyen*; én a finyás complimenteket nem szeretem, azok kiveszik az embert saját karakteréből. *A mit mondani akarok, örömet mondom az Urnak szemében, nem sokat aggodván vele, szavaimat kedvesen veszi-e, vagy miattok csikorog mérgében.*

«Mein Herr Pastor! Ich weiss nicht, ob ich es nöthig habe, mich viel zu entschuldigen, dass ich mich mit meiner Gegenantwort ohne Umschweif an Sie selbst wende. Zwar sollte ich nach Massgebung Ihrer Politik einen dritten damit beschwerlich fallen — *Allein ich bin nun einmal so, was ich den Leuten zu sagen habe, sage ich ihnen unter die Augen, und wenn sie auch darüber bersten müssen.*

Sie standen und stehen noch in dem Rufe eines grossen Dichters, und zwar eines solchen, dem es am ersten unter uns gelungen sei den öden Weg jenes alten Unsterblichen des Horatz zu finden und ihn glücklich genug zu betreten. — Ihre Übersetzung erschien — Wie schändlich aber ward ich betrogen! — Noch bis jetzt, dachte ich bei mir selbst, hat niemand das Publikum vor dieser Missgeburat gewarnt, man hat sie sogar gepriesen. Wer weiss, wie viele Leser sie schon betrogen hat? Will niemand mit der Sprache heraus?

Und kurz, mein Brief ward gedruckt. Sie erzürnen sich und wollen darauf antworten, sie setzen sich

¹⁾ Schriften II. Theil 25. Brief. Erich Schmidt szerint (I. 217.) Lessing előtt a Jöcher-féle lexikon megtámadásában Bayle példája lebegett, a ki ugyanezt tette egyik elődjével az ő Dictionairejében. «So erblickte der nach Bayleschen Lorbeern strebende Lessing seinen Moreri in C. G. Jöcher, einem Leipziger Polyhistor alten Schlages, der 1750 und 1751 ein Allgemeins Gelehrten-Lexicon in vier Quartanten herausgab.» A Jöcherlexicon ügye csendesesen fejeződött be, minthogy Lessing első felszólalására Jöcher levelet írt Lessingnek, hogy kész összes megjegyzéseit és javításait pótívekben kiadni, «dieses aber wollte ich wünschen, dass Euer Hochedelgeboren sich manchmal weniger heftig, beissend und anzüglich ausgedrückt.» Lessing erre egyelőre elhallgatott. De mikor azzal gyanúsították, hogy Jöchertől pénzt kapott, kiadta az összes erre vonatkozó jegyzeteit.

²⁾ Schriften II. Theil 24. Brief.

Az Ur felelete, drága Döbrentei Ur! valamint két társaié oly szegény s oly erőtlen lelket árul el, hogy én bizonyára szégyellem magamat, hogy az Urakban ily nyomorék, ily gyáva ellenkezőkre találtam.»

und schreiben ein paar Bogen voll, die so viel erbärmliches Zeug enthalten, dass ich mich wahrhaftig von Grund des Herzens schäme, auf einen so elenden Gegner gestossen zu sein.»

Arra a vádra, hogy az Aurora köre pártot formál az irodalomban, Bajza ismét Lessing modorában felel: «Igen is, drága Döbrentei úr, mi pártot formálunk! Mi bátran is tartalék nélkül felszólalunk mindig valahányszor írói lelketlenséget és gyávaságot látunk, mi nem engedjük meg, hogy az úr és hasonlói kontárkodjanak; mi hirdetjük és magasztaljuk, mit Bewunderung zweifelnd és mit zweifel bewundernd, mint a nagy Lessing mondja, Berzsenyit, Kisfaludy Károlyt, Kölcseyt és Vörösmartyt, mi rádisputáljuk a közönségre, hogy ezen négy, vagy a kegyed szava szerint, egy-két ember felett semmi sincs az egész magyar literatúrában.» És midőn Bajza magát Lessing szerepében képzei, egyszersmind párhuzamot von a maga és Lessing ellenfelei között is: «Azt hiszi, hogy a kegyetek gottschedi kiáltásai meg fogják állítani a planéták forgásait?» mondja Döbrentei és társainak. A kritika és a tollharcz hasznosságának bizonyítására pedig ismét a német példára hivatkozik: «Ki a tollcsatákat értelmetlennek hiszi, önkényt bizonyítja, hogy a historiai literatúrában nem igen jártas és még csak a szomszéd német nemzet tudományi és művészi fejlemelkedésének okairól sem vizsgálódott».

Ezután Lessing a Vademecumának bonczolgató modorába felsorolja egymásután Döbrenteiék hibáit, majd czáfolgatja és nevetségessé teszi minden érvelésüket, visszautasítja és éles szatyrával lehetetlenné teszi az ellene felhozott vádakát, végül a befejezés ismét a Vademecummal egyezik meg.

«Kellett ezeket mondanom, hogy az olvasó közönség iránt egészen felvilágosodjék, ámbár megvallom, hogy szánom az időt, melyet írására vesztegettem, mert hiszen az Urak még csak nem is oly fejű írók, kiben az ember erejét megpróbálhatná, kiken nyereség volna diadalmat venni.»

«Sie sind der Gegner nicht, an welchem man Kräfte zu zeigen Gelegenheit hat. Ich hätte Sie von Anfange verachten sollen, und es würde auch gewiss geschehen sein, wenn mir nicht Ihr Stolz und das Vorurtheil, welches man für Sie hatte, die Wahrheit abgedrungen hätten.»

Még egy rágalmat kell visszautasítaniok mindkettőjüknek. Lessingnek a Langeét, hogy kritikájával pénzt akart tőle kicsikarni, Bajzának a Döbrenteiékét, hogy ő is akar lexicont kiadni és azért támadja a Wigandét. Ez az utóbbi rágalom, a mint látni, nem valami veszedelmes és talán csak a Vademecum hatása alatt került az irat végére és jutott oly nagy súlyra. Mindketten hazug rágalmazónak nevezik vádlójukat és kérdik tőlük

«Nem pirulnak-e el az Urak? Én magam is pirulok az Urakért.»

«Was antworten Sie nun hierauf? Sie werden sich schämen ohne Zweifel.»

Végül átnyújtják a befejezett írást ellenfeleiknek, kívánván:

«Hasznára szolgáljanak».

«Guten Gebrauch.»

Érdekes és talán nem véletlen, hogy ugyancsak a Vadmecum végén is beszél Lessing a Jöcher-lexicon ügyéről, visszautasítva azt a feltevést, hogy a lexicon ellen intézett támadására kiadót nem talált. A Briefe között is a Lange ellen intézett első támadás előtt, melyre Bajza első lexiconügyi irata annyira hasonlított, közvetlenül foglalnak helyet a Jöcher-lexicon jegyzetei, és így talán még sem pusztá hypotézis, hogy a Conversations-lexiconi pör a Jöcher-lexicon pörének hatása alatt keletkezett.

* * *

Bajza Vadmecuma ép oly feltűnést keltett, mint annak idején a Lessingé. Már a figyelmeztetésről írja Bajza Toldynak: «Micsoda lármát csinált az a kis íráská itt a két városban, nem képzelheted, azt csak látnod és hallanod kellett volna. Mindenfelé a kávéházakban és Tracteurökben beszéltek és disputáltak felette és már két hete, hogy a publicum elé jött és még mindig tárgya a beszédnek. (Ö. M. VI: 321.) Bajza elérte a célját, a közönség hirtelen érdeklődni kezdett a kérdés iránt, «oly élet, oly mozgás, részvétel még alig volt a magyar literatúrában» és erős a remény, hogy «a conversations-lexiconi pörnek végkép elhatározó befolyása lesz a magyar literatúrára». (Ö. M. VI: 322.) Mert hogy ez volt Bajza célja, azt nem csak egész irodalmi működése bizonyítja, hanem azok a kiadásra szánt bizalmas levelek is, melyeket barátjához intézett. Olcsó babérokra és dicséretre ő nem pályázott. Hiszen az ellen is tiltakozott, hogy Toldy a Handbuchban róla írjon, és ugyanabban a levélben, melyben a conversations-lexiconi pör sikeréről értesíti barátját, rosszsalásának ad kifejezést, a miért az Aurorát, melyben az ő darabja is volt, oly dicsérően recenseálta: «Az Aurorától írt recensiód nekem nem tetszik. Keménynek kellett volna lenned a gáncsban és mostohának a dicséretben, hol rólunk beszélsz.» (Ö. M. VI: 334.) Ő neki olcsó dicséretnek nem kellene, dicsőség, mit baráti jóakarat juttat neki, «utálat» előtte. Ellenben örül a koszorúnak, mit erős harcban szerzett, becsüli a diadalt, melyet heves küzdelemben aratott. «Mosolygunk az ellenpárt érdeklett szerencsétlenségén és békén nézzük a tapsokat, melylyel a publikum diadalunkat fogadta, írja Toldynak, Gróf Majláth, Paziuzzi stb. azt mondták, hogy a Figyelmeztetés hadvezéri stratagémákkal van dolgozva. Széchenyi azt mondta, hogy ez valami szörnyű, a mit én Döbrenteinek feleltem, de tökéletesen igaz és czáfólatlan. Kazinczy és Fáy mint valami gyáva vén asszonyok titkon örülnek, hogy Döbrenteit zuzzuk, Szemerét pedig elszomorította az én Figyelmeztetésem, mert azon dicsőséget ő szerette volna magának, hogy Döbrenteit tönkre tegye. Én részemről nem sok dicsőségnek tartom oly írói leverni, mint Döbrenteit; ez még fáradságomba sem kerül.» Bajza csak olyan dicsőséget óhajtott, melyet fáradsággal szerez. Az ő eleme a munka, a küzdelem, és most hogy már kinn volt a küzdőtérén, bátran és feltartóztatlanul törtetett előre, folyton szem előtt tartva a nagy célt: a magyar irodalom emelését.

Az ellenpártiak érezték a veszedelmet és összebújtak. És mi-ként Lessing megtámadottjai az első csapás után visszahökkentek és csak nehezen vonult ki végre Schönaich egy irattal, melynek címéül Lessing nevét fordította meg «Die Nuse oder *Gnissel*,»¹⁾ hogy ön-magát és táborát örökre kompromittálja, itt is alig mert valaki a megdöngetett Döbrenteinek védelmére kelni, míg végül kilépett Des-sewffy a «*Zajbaj*»-jal. De a «hazánk pislogó mécsé, drága kedves Zaj-baj úr,» nem rettent vissza a grófi tekintélytől és véres fejjel küldte haza Dessewffyt is. Az «Észrevételek a conversations lexiconi pörhöz gr. Dessewffy József ellen» Bajzának egyik legélénkebb polémiai mes-terműve. Dialektikáján olykor-olykor itt is meglátszik Lessing hatása, egy-egy szatirikus fordulat vagy kifejezés emlékeztet a Klotz elleni «*Briefe*»-ra, de itt már erős egyéni stilussal van dolgunk és Bajza megmutatta, hogy méltó tanítványa Lessingnek. Az *Észrevételeket* erőre és energiára nézve méltán állíthatjuk a nagy mester bármely polémikus irata mellé.

* * *

Az «Észrevételek gr. Dessewffy József ellen» már mint melléklet jelenhetett meg a *Kritikai Lapok* I. füzetéhez.

Kritikai Lapok! Végre teljesült hát Bajza hő kívánsága. Az új vállalat nyélbe volt ütve. Megnyílt előtte egy új nagy harcztér és ő a harc vezetője! A zászlóra sietett mesterének jelszavait kitűzni:

«Geline und schmeichelnd gegen den Fähigkeit verratenden Anfänger; mit Bewunderung zweifelnd und mit Zweifel bewundernd gegen den Meister; abschreckend und positiv gegen den Stümper; höhnisch gegen den Prahler; und so bitter als möglich gegen den Kabalenmacher.»

Lessing eme szavait²⁾ tette Bajza a *Kritikai Lapok* mottójává és ehhez a programhoz hű is maradt. A «*Kritikai Lapok*» nem ismert tekintélyt, nem ismert elnézést; kiméletlenül ostromozott minden félszagséget és örömmel és valódi gyönyörűséggel látja azt, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Ohaj-taná, hogy a pártok szelleme el ne szunnyadjon s törekedni fog, hogy az e jelen lapok által is mindinkább lobogásban tartassék. Az ellen-kezés és küzdelem, a forrás köszörűli az elméket, erőben tartja a lel-ket, s mit szendergő béke és nyugalomban húsz év alatt nem lehetne, azt a vélemények háborúi, írói párt- és veszekedés két-három év alatt képes eszközölni. (Ö. M. VI: 78.) Biráltak már Bajza előtt is, Kölcseytől pedig két nagyobb szabású bírálat jelent meg és nem kisebb tekintélyekről, mint Csokonai és Berzsenyi, de ezek csak úgy aránylanak Bajza kritikáihoz, mint Pyra kritikája a Lessingéhez, a kit néhány évvel megelőzött. «Kölcseyben is megvolt az ítélet ki-mondásához szükséges erkölcsi bátorság, de hiányzott egyéniségéből az a *harczi kedv és mozgékony-ság*, mely Bajzát oly kiméletlen és

¹⁾ Erich Schmidt: Lessing, I. k. 247.

²⁾ Briefe antiquarischen Inhalts. 56. Brief. «Wenn ich Kunstrichter wäre, wenn ich mir getraute das Kunstrichterschild aushängen zu können, so würde meine Tonleiter diese sein.

fáradhatatlan ellenféllé tette», mondja Beöthy Zsolt.¹⁾ Harczi kedv és mozgékonyosság, ez az, a mi Bajzában talán még nagyobb mértékben volt meg, mit Lessingben, de ha a mozgékonyosság nem is, a harczi kedv mindenesetre. «Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgálai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrai a bálványozásnak, elrezzentenünk a lelketlenséget, kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen *nagy nemzetek példájaként* a tökély magas pontjához vergődhetni.» A nagy nemzetek példája lebegett mindig szeme előtt és ezek között első sorban a német, a melyről Lessing ismertetésében azt mondotta, hogy «irodalmának a kritika vetette meg alapjait».

És érdekes, hogy Bajzának éppen Kölcsey ellen kellett védenie a maga kritikai tónusát. Kölcsey Bajzához intézett levelében is roszszalja, hogy a Kritikai Lapokat «csatapiacszá» tette,²⁾ az 1833. évi Muzáronban pedig Szemere Pálhoz intézett levele jelent meg, és «benne oly dolgok mondatnak, melyeket Kölcseytől éppen nem vártunk,» mondja Bajza a Muzáron bírálatában. «Szabad legyen a tisztelt férfiútól kérdenem, mi különbséget talál Lessing kritikai tónusa s azon tónus között, mely nálunk az antilexiconisták írásaiban mutatkozott? Lessing tudományáról és az antilexiconistákéről itt szó sem lehet, hanem csak a kritika tónusáról, mert csak abban rejtezhetik az embert bántás vagy nem bántás. S ki vala bántóbb, ki kegyetlenebb, mint Lessing ellenkezői iránt? Emlékezzünk theologiai harcaira, Gezeval, emlékezzünk a Klotz ellen intézett antiquáriusi Levelekre; vagy az úgynevezett Vademecumban nincsenek-e Lange-nak öldöklő keserőségek mondva?» (Ö. M. IV: 180.) Kölcsey az ő mély- és szelidlelkűségénél fogva a kritikában mélységet és a személy teljes kiméletét kívánta, ez magyarázza a Muzáronban megjelent levelét, Bajza a Muzáron is abban a modorban bírálta meg, melyben Lessing a Nordischer Aufseher.³⁾

És miként Lessing kritikáiban és polémikus irataiban sűrűn találkozunk példákkal, hol a bíráló nem tudta eléggé megóvni kritikai objektivitását és a vita hevében olyat is megenged magának, a mi a személyeskedés jellegét viseli magán, Bajza sem tudta mindig polémikus tüzet féken tartani és gyakran érzik ki írásaiból az indulatoskodás, «agyonütni», «tönkretennie». Egyébként mindjárt a Kritikai Lapok II. füzetében nyilatkozik Bajza a *személyiségről*. Ő azt hiszi, hogy nehéz teljesen elválasztani az író a művétől, «mert a műv a

¹⁾ Ünnepi beszéd. Vas. Ujs. 1886. 51. Gyulai Pál Vörösmarty élet-rajzában IX. fejezetében azt írja, hogy «Vörösmarty határozott pártember volt, de nem eléggé tevékeny; Bajza lassan mozdult, de ha egyszer belefogott valamibe, erélye nem ismert határt s inkább megtört, mintsem visszavonuljon; Toldy mozgékonyága nem hagyta nyugodni társait, de simulékonyága közvetítőül szolgált mind magában a körben, mind azon kívül.» De Bajza leveleiből az tűnik ki, hogy éppen Bajza volt az, a kiből több volt a mozgékonyaságból; hiszen Toldy eleinte megijed, mikor Bajza a Döbrentei ellen való harcot megindítja, és Bajzának kell őt megnyugtattania. (107. levél Toldyhoz. Összes művek VI. k. 321—3.)

²⁾ Kölcsey minden munkái X. k. 360.

³⁾ Briefe die neueste Literatur betreffend. Zweiter Theil.

művész, a könyv az író lelkének tükré, létege (essentia), sőt maga a lélek. Rovassék meg már most a hiba, nem az író s művész lelkét kell-e ezen megrovásnak szükségképen érdekelnie s a lélek által nem a személy van közvetlen érdekelve? Sérteni és nem sérteni igen viszonyos képzetek. Az én hitem az e tárgyban, hogy azon kritikus és író, ki elkerülte a mi durva, póri betyáros, a mi testi hibáinkat, vagy házi körülményeinket illeti, a mi jó vagy balszerencse következése, ki ezeket, mondom, beszéde tárgyául tenni elkerülte, megteve mit embertől kívánni lehet és kell. Ezeken kívül minden személy-sértési panasznak, neheztelésnek nem lehet egyéb mint ingatag alapja.» (Ö. M. IV: 309.) Ez Lessing elve is, melyet Bajza Horvát Istvánnak németül is idéz. Lessing hozzáteszi: «so wünsche ich beurtheilt zu werden», Bajza is azzal fejezi be idézett fejtegetését, hogy kéri a Mindenhatót, ilyen kritikust küldjön neki.

A Horvát István ellen intézett támadás a Kritikai Lapok V. füzetében jelent meg. A forma és a hang az, melyet Lessing szokott használni a «Briefe»-ben. Bajza barátjához intézett levelek alakjában kezdi ki Horváthot. Barátja állítólag nyugtalankodik, hogy egy ilyen tekintélyt mer támadni és félti őt a vereségtől, de Bajza felvilágosítja, hogy Horváth nem oly csallhatatlan, egyébként ő kész a tollharczra «ha az szükséges, vagy csak hasznos is, bár előre gyanítsam megveretésemet. Mert a tollharcznak gondolnám, nem az ézeljok, hogy bennük győzzünk s hőskoszorúkat szerezzünk, hanem hogy az ideák országát bővítsük s a tudományoknak használjunk. Hogy az összeütközések szikrákat pattantanak a kebel mélyéből, melyek talán örökre szunyadva maradtak volna, azt nem igen fogja tagadhatni valaki.» Ezt az igazságot, melyet Bajza a Döbrentei ellen szóló iratában is annyira hangsúlyozott, Lessing, a kinek szintén az irodalmi csaták jogosultságaért kellett síkraszállania, többször fejtette ki: «Nicht zwar, als ob ich unser itziges publikum gegen alles, was Streitschrift heisst und ihr ähnlich sieht, nicht für ein wenig all zu ekel hielte. Es scheint vergessen zu wollen, dass es die Aufklärung so mancher wichtigen Punkte den blossen Widersprüche zu danken hat und dass die Menschen noch über nichts in der Welt einig sein würden, wen sie noch über nichts in der Welt gezankt hätten. Die Wahrheit hat noch bei jeden Streit gewonnen. Der Streit hat den Geist der Prüfung genährt, hat Vorurtheil und Ansehen in einer beständigen Erschütterung erhalten, kurz, hat die geschminkte Unwahrheit verhindert, sich am der Stelle der Wahrheit festzusetzen.»¹⁾ «Oppositio által jutott a világ a legszebb igazságok ismeretére,» mondja Bajza.

Horváth István történetíró lévén, alkalmat adott Bajzának, hogy kifejtse, milyennek kell lennie az igazi történetírásnak. «Én nem elégszem meg annak tudásával, *mi* történt, hanem azt kívánom kifejteni filozófiai szellemmel, *miért* történt ez, vagy amaz *így* és nem *máskép* s miért kellett *szükségképen* így történnie, és én megvallom, ha históriai dolgokat írni fogok — a mit tenni eltökélt szándékom — nem annyira arról leszen kedvem írni, milyen hímzetű vala Szent István palástja, hanem inkább arról, milyen vala azon ember szel-

¹⁾ Wie die Alten den Tod gebildet. Vorrede.

leme, kit e palást ékesíte, nem annyira arról, egyenesen állott-e a kereszt valaha a magyar koronán, vagy görbén, hanem arról, mi hasznát és kárt hoztak a közjóra azon fejek, melyeken a korona fénylett.» Bajza be is váltotta a szavát. Ezt a legmodernebb felfogást a történetírásról érvényesíteni igyekezett e nembeli munkáiban s különösen Koháryról és a Telekiekről szóló életrajzokban, behatolt azoknak a szellemébe, a kikről írt. A «Kritikai Lapok»-ban nemcsak csatározott, oktatott is.

A Levelek befejeztével egyenesen Horváthoz fordul Bajza és egészen úgy bánik el a professzor úrral, mint Lessing ama német felfuvalkodott professzorral, Geheimrat Klotzcal. «Ich kann mich rühmen, dass ich schon manche tüchtige Lüge von mir und wider mich zu lesen das Vergnügen gehabt habe, aber so eine grobe, aus der Luft gegriffene hämtückische ist mir noch lange nicht vorgekommen, als diese Klotzische», mondja Klotz-nak Lessing. «Hazugság, uram, a mit mondasz, szentelen, vakmerő hazugság,» mondja Horváth-nak Bajza. Azután reálolvassa ugyancsak Lessingnek Klotzhoz intézett szavait: «Ha Horvát még eddig nem tudta, tanulja meg Lessingnek e szavaiból, mi czíme és neve van az oly írónak, ki kritikai, vagy antikritikai vádainak nem a könyvből, hanem privát tudományából meríti alapjait: Jeder Tadel, jeder Spott, den der Kunstrichter mit dem kritisirten Buche in der Hand gut machen kann, ist dem Kunstrichter erlaubt. Auch kann ihm niemand vorschreiben, wie sanft, oder wie hart, wie lieblich, oder wie bitter er die Ausdrücke eines solchen Tadels oder Spottes wählen soll. Er muss wissen, welche Wirkung er damit hervorbringen will und es ist nothwendig, dass er seine Worte nach dieser Wirkung abwägt. Aber sobald der Kunstrichter ver-räth, dass es von seinen Autor mehr weiss, als ihm die Schriften derselben sagen können, sobald er sich aus dieser nähren Kenntniss des geringsten nachtheiligen Zuges wider ihm bedient, sogleich wird sein Tadel persönliche Beleidigung. Er hört auf Kunstrichter zu sein und wird — das verächtlichste, was ein vernünftiges geschöpf werder kenn — Klätcher, Anschwärzer, Pasquillant. Ezeket véssé Horváth mélyen emlékezetébe s tartsa szem előtt aztán, valahányszor kedve ébredne valakit mende-mondák után mocskai tárgyává tenni.» (Ö. M. IV : 331.)¹⁾

Lessing nevetségessé teszi Klotz öndicsekvéseit és Bajza ugyanilyen módon a Horváthéit és ha Lessing Klotzot, mint «Geheimder-rat»-ot veszi szatirája élére, Bajza felsorolja Horváth összes czímeit: «TekÉntetes tudós Székesfejérvári Horvát István úr, több TekÉntetes nemes vármegyének előkelős táblabírájok, a magyar királyi universitátsnál Pesten magyar literatura és diplomatika rendkívüli tanítója, a Széchenyi orsz. könyvtár őrzője a nemzeti múzeum mellett (!) szép-tudományok és bölcselkedés doktora, a Tudom. Gyűjtemény sok-érdemű szerkesztetője írhat és beszélhet ellenem a mit és a mennyit tetszik,

sőt le is fog engem talán beszél-hetni, — maga legjobban tudja, «Überschreien können Sie mich alle acht Tage: Sie wissen wo. Über-

¹⁾ Az idézet: Briefe antiquarischen Inhalts. 57. Brief.

hol —, de *leirni*, azaz írással ki- *schreiben* sollen Sie mich gewiss
fárasztani, soha nem fog.» (Ö. M. nicht).¹⁾
IV. 344.)

Ez az utóbbi fordulat már nem az Anti-Klotzból ragadt Bajzára, hanem az Anti-Goezeből, a mely szintén nem kis hatást gyakorolhatott rá. Bajza már ifjú korában is a józan felvilágosodottság felé hajlott, és 1823-ban írja Toldynak: «Miért hozsz te engemet a revelatio hitelének gyanújába? ez még gyermeklogikus koromban is nevetség volt előttem. A *historiai* hitelt lábam alá szegvén, azt kérdelem: a papi ármányok mindég aktivitásban voltak, mióta a világ áll és sok nevezetes dolgokat tettek, mindég ők kormányozták a népeket indirekte és tudták a világot kények szerint fülén fogva hurczolni, vajjon tehát a sötét századokban nem kohlhattak egy Bibliát, jövődő alapjául az ő hatalmuknak? E vélemény csak hypo- és nem thesis.» Hozzátehetjük, hogy hyponak is nagyon naiv. De tisztultabb felvilágosodottságában mindenestre megerősíthették Lessingnek theologiai vitairatai. És ha Lessing az Anti Goezeben azt mondja, hogy «man urtheile aus den Krallen, welche die *geistliche Tyrannei* im einem ihrer grimmigsten, zum Glück noch gefesseltem Tiger bereits zu entblößen wagt», semmivel sem marad mögötte Bajza, a ki szerint «a hindu nép rémképül áll minden időknek, mint tehet, gazdag tehetséggel megáldott roppant számú népet is élő géppé a *papi zsarnokság*.»²⁾ Az ő vallása a művészet vallása, «mint a perzsák a napnak, úgy fognak egykor a népek a művészetnek hódolni». (Ö. M. III : 373.)

Magyar ember volt, a ki 1780-ban az akkor még élő Lessing ellen kompromittáló szitkozódó iratot adott ki: «Brüderliches Sendschreiben an den wider die Religion Jesu und seiner Jünger Gift sammelnden und wider ausstreuenden Verkehrt Gelerhten Herrn Hofrath Lessing, von einem zwar ungelehrten Mann, doch Gottes und Jesu Ehre und Lehre vertheidigenden christen, *Johann Gartinger aus Eperies*,» sőt midőn Lessing meghalt, az a hír terjedt el, hogy Gartinger vallási buzgóságának lett az áldozata;³⁾ most magyar embertől kapott olyan elégtételt, hogy kiengesztelhetette volna, bármilyen sérelem esett is meg rajta. Bajza diadalra juttatta Lessing egész szellemét.

* * *

¹⁾ Anti-Goetze. D. i. Notgedrungenen Beiträge zu den freiwilligen Beiträgen des Herrn Pastor Goeze. ERSTER.

²⁾ Erről a történeti műről, melyben ez az idézet előfordul, azt írja Bajza Wesselényi Miklós bárónak: «Czélom a munka által *annyi szabad nézetet és elvet elhinteni* az olvasó közönségben, mennyit csak a censura megenged. Gondolhatod, hogy az annyi nem lesz, mint a mennyit te velem együtt óhajtanál, azonban, ha csak tized része lesz is óhajtasainknak, meg fogja érdemleni a fáradságot. Az emberi művelődés történetei, melyeket a jeles Kolb után a Történeti könyvtár két első kötetében tavál közöltem, s melyért a sötétség fiai, kivált a katolikus papság, átkot kiált rám, alig hinnéd, mily sok szerencsével csúszott át a censurán s mily sok jó politikai eszmét foglal magában. Ezért van oly jó kelete és ezért zúdult fel a fekte sereg.» Összes művek. VI. k. 439.

³⁾ Erich Schmidt. Lessing. II. B. 603.

A Kritikai Lapok hízelgést nem ismert. Őszintén és nyíltan mondotta meg a véleményét akár Horváth Istvánnak, akár Kazinczynak. Sőt Bajza tiszteletből előre értesíti a «tekintetes Urat», hogy műveiből recensio jelenik meg «nem kedvező, de igazságos, legalább az én ítéletem szerint, mert amúgy nem is vettem volna fel. Ha a Tek. Ur felelni akar rájuk, méltóztassék azt Kritikai Lapjaim második füzetébe adni. (Ö. M. IV : 379.) Kazinczy azonban megsértődött, «ez nem a szép társaság tónusa,» de Bajza azt feleli, hogy «a szép társaságokban csak a hódolat kedves, az ellenmondás véték;» az ő meggyőződése pedig az, a mi a Lessingé: «Doch es sei, dass jene gotische Höflichkeit eine unentbehrliche Tugend des heutigen Umganges ist. Soll sie darum unsere Schriften ebenso schal und falsch machen, als unsern Umgang!»¹⁾

És mindjárt az I. füzetben a Töredékes gondolatok között idézi Lessing következő szavait: «Hízelkedni egy művésznek én csak azzal tudok, ha mondom, hogy távol van minden hiú sértődéstől, hogy a művészet előtte minden, hogy örömet hallja magáról az ítéletet s inkább kíván néha balul is, mit ritkán megítélni. Ki ezen hízelkedést nem érti, jó véleményt maga iránt bennem nem gerjeszthet s nem is méltó, hogy művei tanulassanak. A valódi virtuoz, bármily zajt támaszszanak felőle, el nem fogja hinni, hogy tőkélyeit látjuk, és érezzük, meddig nem sejtí, hogy mi az ő gyengeségeit is észre tudjuk venni. Nevet és gúnyol bennünket titkon, ha látja, hogy határ nélkül csodáljuk és egyedül azoknak dicséretei csiklandják, kik felől tudja, hogy gúncsolatra is van bennök szív és erő. De a gyöngének is használ a kritika, mely a termékeny záporhoz hasonlít, a gyöngé növények eleinte lehajlanak alatta, de csakhamar általa erősödve ismét felemelik fejüket nagyobb elevenségben, mint előbb. (Ö. M. III : 358.) A jó szándékot az ő felfogása szerint kimélni nem kell. «A mi eddigleni kritikusaiknál divatban van, írókat megdicsérni. Szabad legyen erre azon megjegyzést tennem, hogy az ily kritika az írókat az emberrel téveszti össze, a mi annál vétkesebb botlás, minthogy éppen ezen kritikusaik kiáltozzák minduntalan, hogy a személyt el kell választani az írótól. Lett legyen nekem bármi szép, nagy, dicséretes szándékom; ha munkám, mely által azt elérni törekedtem, silány leve, a kritikának nem érdemlem kiméletét s még kevésbé magasztalásait. Szegény író az, kiből csak jámbor szándék van.» (Ö. M. III : 361.)

A Kritikai Lapok figyelme kiterjedt minden irodalmi jelenségre és éles harcaival nagy közönséget hódított a magyar literaturánk, miként Lessing harczeit a németnek. Megbírált jelentéktelen dolgokat is, ha valami hasznosat mondhatott el róla, mert «így volt ez máshol is. Mit tevé Lessing Németországban, midőn Literatúrái Leveleit közrebocsátotta? Nincsenek-e ezekben teménytelen apróságok, szavak, szólások bírálsai? A literatura kezdetén ez szükséges vesződség.» És a mikor bírált, harczolt, egyszersmind oktatott is; tisztázta a theoriákat, melyek között Bajza mindig a legmodernebb mellett foglalt állást. Sőt tisztázott egy írói tulajdonjogi kérdést is, mint pld. az Aurora-

¹⁾ Briefe antiquarischen Inhalts. Vorbericht.

pört. De hiszen Lessing is foglalkozott kiadói ügyekkel a Hamburgi Dramaturgiában! És ha Bajza azt mondja Lessingről, hogy «a leg-szárazabb vizsgálódásokat is érdekessé tudta tenni a bonyolódás varázssereje által», ugyanezt mondhatjuk Bajzáról is.

«Huszárvágások»-nak (Hussarenhiebe) nevezték Lessing kritikáit és polémiát, Bajza kritikai és vitái igazi magyar huszárvágások voltak. És mihelyt magára öltötte a «Zrinyi-dolmányt» és övére kötötte a kétélű kardot, nem nyugodott többé, a míg az egész harczteret meg nem tisztította. A Kritikai Lapok utolsó füzeté már új vezényszót tartalmazott: «Dramaturgia leczkék magyar színbirálók számára;» indulás az új csatatérre.

IV. Dramaturgia.

«A Hamburgi Dramaturgia egyetlenegy a maga nemében», ez a meggyőződés kristályosodott ki Bajzában Lessing e művének hosszú tanulmányozása folyamán. Mint fentebb láttuk, Bajza Lessing munkái közül a Hamburgische Dramaturgieval ismerkedett meg leg-először és hogy milyen hatást tett reá az a kritikai irány, melyvel ebben a műben találkozott, mutatja az, hogy egész működésén keresztül szinte állandó kísérfője lett. Ha 1824-ben még azt írta Toldynak, hogy a dráma theoriáját még nem ismeri, itt alkalma nyílt megismerkednie mindennel, a mit a drámáról tudni akart. Természetesen kiegészítette tanulmányait más esztétikusok műveiből is. De Bajzát nem is annyira a theoria kötötte le Lessing Dramaturgiájában, mint inkább az az élénk, heves, támadó, bonczolgotó és oktató kritikai irány, mely Bajza temperamentumának annyira megfelelt. És midőn 1826-ban azt írja barátjának, «jól tudom én, hogy a theater recensensek közé nem illem, azonban közéjük illeni nincs is törekvésem», mindjárt hozzáteszi, hogy «kivált olyanok közé, mint az Irisznek néhány írói, kik csak azért mondanak valamit, hogy mondani látszasanak és olyak közé, mint Bécsnek maníás serege, Bäuerle, Castelli, Meiszl, Gleich stb., kiknek hiába dicsekszik a német literatura oly kincscsel, mint a *Hamburgi Dramaturgia*». Néhány év mulva már érezte, hogy igenis illik a «theaterrecensensek» közé, sőt hogy ő a magyar «theaterrecensens», és ekkor szembeszállva «X. et Comp.» és egyéb színi kritikasterekkel, megmutatta az utat, melyen a színi bírálatnak haladnia kell, hogy megközelítse azt az ideált, melyet Bajza a Hamburgische Dramaturgiában megörökítve látott.

Mikor Lessing életének delén a dramaturgiai pályára lépett, nemcsak nagy kritikai diadalokra tekinthetett vissza, hanem drámaírói sikerekre is; ekkor már meg volt írva a *Minna von Barnhelm* és kész volt a terv az *Emilia Galotti*hoz is, melyben Bajza szerint «egy üres jelenést sem találhatni;¹⁾ Lessing nem csak azt mondhatta magáról, «ich glaube die dramatische Dichtkunst studiert zu haben, sie mehr studiert zu haben, als zwanzig, die sie ausüben», hanem azt is hozzá-

¹⁾ A regényköltészetről. Összes művek. IV. k. 131. Ebben az értekezésben, mely a Kritikai Lapok III. füzetében (1833) jelent meg, szintén találunk néhány kifejtett elvet a drámára nézve.

tehetne; «auch habe ich sie so weit ausgeübt, als es nöthig ist, um mitsprechen zu dürfen, denn ich weiss wohl, so wie der Maler sich von Niemandem gern tadeln lässt der denn Pinsel ganz und gar nichts zu führen weiss, so auch der Dichter». (Hamburgische Dramaturgie 101—4 Stück.) Bajza, csak kritikai babérokra hivatkozhatott és legfőlebb tanulmányaira: «Figyelmeztem a színházakra, színészekre, mennyire Pest, Pozsony és Bécs e részben nyújtának, szerettem e tárgyakról beszélni, olvasni, gondolkodni. Szerettem hasonlítást tenni a közt, a mint a magyar színészet ügye a szomszéd németéhez képest áll.» (Ö. M. V : 133.) Bajza nem mondhatta Lessinggel, hogy a drámaírást gyakorolta is, ő csak «phantasirozott» tragoediákról,¹⁾ kivitelre sohasem került a sor; de tagadta is, hogy ez szükséges volna ahhoz, hogy a drámához hozzászólhasson. Szerinte «teremtő erő és éles ítélő tehetség két különböző idomai a léleknek. Tieck nehezen fogna oly Wallensteint készíteni, mint Schiller, de azért hányan fogna oly jó s nyomós ítéletet írni Wallenstein felől, mint ő?» (Ö. M. III : 361.) Bajzának igaza van. És ha Lessing drámát nem írt volna, ő sem mondná, hogy «nöthig, um mitsprechen zu dürfen». Mert e szerint «Herder és Wolf ne ítéljenek Homérról, mert nem írtak eposzt, Richardsohn és Schlegel ne Shakespearról, Jenisch és Aristoteles ne a görög tragikusokról, Kölseý ne Körnerről, mert drámát nem írtanak.» (Ö. M. IV : 270.)

Bajza dramaturgiai pályáját azzal kezdte, hogy szétütött szín-bíráló kortársai között, kiknek kritikái «nem egyebek, mint pusztaszemélyes tetszés és nem-tetszés, elv és ok nélkül észrevételek, melyek a legnagyobb felületesség színét hordozzák magokon». A Rajzolatok bírálatai pld. az ilyenekből állottak: «Lendvay úr játékában jó vala,» «Egressy úr ma nem igen jól,» «Megyeri és Kovácsi jól,» «Szentpéteri úr dicséretesen játsza,» vagy sokszor megtoldották ezt az iskolai klaszifikációt néhány banális frázissal «Kántorné ezen estnek koronája volt,» «Kovácsné meghaladta reménységünket,» «klaszsikus,» «remek»; de voltak ilyenek is «maníasok,» «széltől zugó és góztól keringő fejek,» «az egész társaság rosszabb a felbőszült gulyánál,» és hasonló kritikai ékességek. Ezek ellen kelt ki Bajza és kifejtette, hogy bíráltni okokkal és elvekkel kell, «a kritikus katonái az okok.» De különösen a színészeti kritikusnak vigyázni kell, hogy a mit mond, megokolt és helyén való legyen, mert:

«A színésznek általában sokkal nagyobb jogai vannak megkívánni, hogy kritikusa igazságos és dologhoz értő s a felőle írt kritika kimerítő legyen, mint az írónak. A nyomtatott könyv maradandó és kiterjedtebb közönsége van, a felőle írt bírálatnak nemcsak egy sokkal nagyobb közönség ellenőre, hanem — serrefigyelmezzenek kritikusaink! —

«Besonders darf es der Schauspieler verlangen, dass man hierin die grösste Strenge und Unparteilichkeit beobachte. Die Rechtfertigung des Dichters kann jede Zeit angetreten werden; sein Werk bleibt da und kann uns jede Zeit wieder vor die Augen gelegt werden. Aber die Kunst des Schauspielers ist in ihren Werken transitorisch. Sein

¹⁾ Levél Toldyhoz. «Én most mindig tragédiákról phantasirozok.» Ö. M. VI. 58.

ellenőre az idő. A színészre nézve mindez nem áll, ma elragadt benünket, holnap már csak emlékezetben él homályosan; neki minden dicsőség a jelenben van s egy kisebb, legfőlebb egy-két ezer nézőből álló körre szorítva.» (Ö. M. V:9.)

Gutes und Schlimmes rauscht gleich schnell vorbei und nicht selten ist die heutige Laune des Zuschauers mehr Ursach, als er selbst, warum das Eine und das Andere einen lebhaftern Eindruck auf Jenen gemacht hat» (H. D. Ankündigung.)

Bajza kifejti azután, hogy a színészeti kritika nem oly könnyű dolog, «mint mi magyarok véljük» maga a művészet filozófiája általában «igen nehéz tudomány s benne a színművészeté a legnehezebb és Én részemről csak mélyebb tanulás után merném magamat valamely színház előadásainak rendes bírójává tenni, pedig nem tartozom azok sorába, kik ítéleteiket kimondani rettegnek, de igen azokéba, kik rettegnek hamis tudományt terjeszteni.» Ajánlja, hogy bírázataikat megfontolva írják meg és így is csak napok után nyomassák ki: «Maga Lessing, ki mély tudományánál és éles ítéleténél fogva sebesebben foghatott fel mindent, mint a mi bírálóink, így tevé, midőn *Hamburgi Dramaturgiáját* megkezdette s csak több nap lefolyása után bocsátá közre bírázatait, mily sikerrel? tudja és hálával érzi egész Németország.» Tanulást, szorgalmas tanulást ajánl a magyar színészeti bírálóknak, mélyedjenek bele Goethe, Engel és Schlegel műveibe, a *Hamburgische Dramaturgier*ről nem is kell szólni, mert hiszen ez a *dramaturgia bibliája*.

X. et Comp. Kihez Bajza szavait intézte, felelt. Válaszában kevés volt magáról a tárgyról, de annál több «nekirugaszkodás» és személyeskedés. «A Rajzolatok sok ügyekezeti szerkesztője, — mondja Bajza viszontválaszában, — úgy látszik, engem fontosabbnak tart a közfontosságú színészeti ügynél, mert erről legkevesebbet beszél; abban látszik főmulatságot találni, ha írói személyemről és írói dolgaimról beszélhet s minél több tárgyat talál humori szenvedélyeire. Én ugyan nem akarom ezen elméncz barátomat játékaiktól megfosztani s humori gyönyörűségeiben bolygatni, sőt ha kedvét leli benne, ezen felszabadítom őt, hogy rajtam gyakorolhassa humori erejét; ezt azonban, mint jóakarója fülébe súgom, hogy azon úton, melyet választotta, nem fogja ügyét kivívni, mert míg ő játszik mulatja magát s másról beszél mint kellene, én addig a tárgyhöz fogok szólni, s míg ő egy sereg nevetőt gyűjt maga körül, én addig a komoly ítéleteket hódítom részemre.¹⁾

Azután Lessing *Vademecuma* módjára, a mely a «senex ABC-darius» *Langenak* szolgált ABC-könyvül, Bajza is kioktatja az «iskolás férfiút, ki mestersége ABC-ját sem bírja», szétboncsolja, mint amaz, az ellenfél minden mondatát s kimutatja sorban összes tévedéseit, mindenütt ennek szavait idézve, kommentárral és czáfolattal kísérve. «Megyeri úr és Kántorné asszony semmiből is igyekeztek valamit teremteni», idézi Bajza a Rajzolatokból és hozzáteszi «Kritikusaink pedig ott is, hol semmit sem tudnak, erőlködnek valamit mondani.»

¹⁾ Dramaturgiai és logiai leczkék magyar színleírók számára szükséges magyarázatok a Rajzolatok színbíró compániájának. Összes művek. V. k. 15—57.

Itt egyúttal alkalma nyílt Bajzának, hogy nagyjában kifejtse dramaturgiai elveit, melyeket később a *játékszini krónikában* híven követett. A színészet, hangzik a főelv, ne legyen az «élet majmolása», mert «minden művészetnek s így a színnek is, egyedüli tárgya az esztétikai szép, s ezen esztétikai szép a természetből van ugyan általvéve a művészi világba, de a művészi világnak levegőjében el kell változnia s el is változik s *ideálitást nyer*». «Der Künstler muss sich über die gemeine Natur erheben» volt Mendelssohn és Winkelmann elve, a mit Lessing magáévá tett. «Die Schönheit besteht aus dem Ideale der Form», mondja Lessing, a ki szerint a színész művészete a képzőművészetek és a költészet között foglal helyett: «Als sichtbare Malerei muss die Schönheit ihr höchstes Gesetz sein.» De Lessing megjegyzi, hogy «doch als transitorische Malerei braucht sie ihren Stellungen jene Ruhe nicht immer zu geben, welche die alten Kunstwerke so imponirend macht» (H. D. 5. Stück) s ezt Bajza is vallja: «mi a merészebb mozgásoknak nem szólunk ellene, ha azok egyszersmind szabályzottak is. (Ö. M. V : 260.) A művészi idealizmus eme elvéért még sokszor kellett síkra szállania Bajzának.

Ezek a harcok már az *Atheneumban* folytak le.

* * *

Az *Atheneumban*, melynek szintén Bajza volt a lelke, a játékszini krónikát Vörösmartyval felváltva írta, és érdekes összehasonlítani, mit és milyen hangon ír Bajza és Vörösmarty ugyanarról a darabról. Mikor Raupachnak: «Királyleány mint koldusnő, vagy Az élet iskolája» című darabját először adták (1838. december 3.), Vörösmarty referált róla, később (1842 április 11.), mikor a dráma újra színre került Bajza is megbírálta; és Bajza bírálata már azért is érdekelhet itt bennünket, mert kifejezi benne a német kritika és az újnemet dráma iránt való ellenszenvét és nyilatkozik Lessingről és Shakespeare-ről, és a kettő viszonyáról.

Vörösmarty így foglalja össze a mű tartalmát: «Donna Izaura királyleánynak göggye makacssága, zabolátlan indulatai és férfigyűlölése mesterségesen szőtt álnyomor által töretnék meg és midőn érzelmei a balság tűzpróbája által megtisztulnak, ismét az lesz, a ki volt, királyhölgy, egy szeretett férjnek, királynak a neje.» Vörösmarty, a ki a maga drámaiban élő alakok és eleven helyzetek helyett legtöbbnyire megtestesített ideálokat és gondolatokat adott, Raupach darabját is abstracte ismerteti, tartalmát elvont fogalmakkal igyekszik kidomborítani és az egész akeziót theoretikusan vizsgálhatja. Bajza ellenben mindjárt a színjáték elevenjére tapint, az ő szempontja, mondhatnók, az elméletekből kikristályosodott józanság szempontja és már a darab meséjével úgy ismerteti meg az olvasót, hogy az egész nevetségesnek tűnik föl: «Gyönyörű életiskolája, melyben Raupach professzor úr azt tanítja, hogy ha apák vagyunk s feles leányunk van, ki nem akar mindenkihez férjhez menni, hanem kissé válogatós, már csak azért is, mert. királyleány s szép s műveltebb ízlésű, ezen leányunkat úgy szólván ártatlanul az irtózatosságig kinozzuk. Résztesebben szólván, arra tanít Raupach professzor úr, hogy fogadott gazembert rejtünk leányunk hálószobájába, ezt ott lepjük s reáfogjuk véltlen leányunkra, hogy ő közönséges kéjhölgy, hogy a gazembarrel

tiltott szerelemben él és ez oka, hogy kívánságunk szerint nem választ mátkát és a szép dicséretet kihirdetvén, leányunk s hitünk gyalázatára, leányunkat a koholt vétkeért tömlőczbe hurczoltassuk, megégettetéssel fenyegetjük, aztán — mert megégetni tréfából, atyai szeretetünk bebizonyítására mégis erős gyógymód volna, — magunk bérlett ember által elszöktessük, a gyengéd királyi hölgyet országúton hagyjuk sehonnaiként kórászni, korcsmárosné szolgálójává lenni, itt is még gyaláztatni, aztán kóborlása közben ismét elijesztve, hogy elfogatván dühös apjához hurczoltatandók, ijedtében összeeskessük egy álaranyművessel, ez álaranyműves házánál a jó menyecskét egy zsémbes napamasszony által naponként gyötörtessük, végül reáfogjuk férjére, az aranyművesre, hogy hamis ékszereket árult, azt befogassuk, minden vagyonát elkoboztatván, szemeit kitolassuk s nejét, kedves leányunkat azon inségbe taszítuk, hogy úton-útfélen kolduljon s mindezt csupa atyai szeretetből; szeretett egyetlen leányunkat boldoggá tehetnünk s ily szelid eszközökkel szerezni neki oly férjet, minőt mi apai csalhatatlan bölcseségünkkel legjobbnak hiszünk.»

Milyen művésziiesen szötte bele a tartalomba a maga éles szatírájú kritikáját; megismerteti Lessing modorában a darab egész meséjét szinte minden részletével, de úgy, hogy már a bírálatot is megtudjuk belőle. Vörösmartynak is, Bajzának is eszébe ötlik a hasonlatosság Raupach «Élet iskolája» és Halm Griseldise között, de milyen különböző hangon szól az összehasonlítás:

Vörösmarty:

Annyiban hasonlít *Griseldis*hez, hogy ott is, mint itt, álbajok miatt szenved a darab hősnője, annyiban különb és jobb, hogy *Griseldis* méltatlanul gyötörtetik, Izaura nem egészen... Egyébiránt a darab elrendezése és kidolgozása mesterkéltre mutat s helyes *psychológiája* által érdekes maradand.¹⁾

Bajza:

Ime itt van e gyógymód, itt a nagy bölcsesség, a Raupachi élet-*philosophia*, mi *Élet iskolája* cím alatt árultatik, s itt van a *második Griseldis*, a mely még *Halm urénál* is képtelenebb és nevetségesebb, mert itt egy sereg nép, egy egész királyi udvar egyesül egy szegény leány gyöttrésére s ámitására, a nélkül, hogy csak egy is találkoznék, ki keresztényileg könyörülvén rajta, megsugná neki, hogy mindaz, a mi vele történik, csak játék és ámitás.

Vörösmarty kritikájában benne van az a mindenben jót kereső szelidség, mely az ő egész lelkületét jellemzi, a Bajzában a Hamburgi Dramaturgia robogó harci zaját halljuk. És Bajza nem elégszik meg Raupach ledorongásával, hanem mindjárt neki megy az új német drámaírásnak és kritikának általában, miként Lessing, a ki egy egy francia darab megbírálásánál az egész francia drámával számol le. «De ha az ember, — folytatja Bajza idézett kritikáját, — német poéta és Raupach is azon felül, akkor mindent szabad tennie. Merne csak ily dolgot a francia, a német kritikus urak két évig egyebet nem tenné-

¹⁾ Vörösmarty összes munkái. Dramaturgiai Lapok III. rész. Játékszini Krónika CXXXIII.

nek, mint tudósnál-tudósabb foliánsokat írnának tele agyonzúzására. Mert tudnotok kell, magyar atyámfiai, hogy a Griseldisek és Raupachi Életiskolák a németeknek nagyon tetszenek; valahányszor adatnak, megteelik a színház s van sírás-rívás; Raupach pedig és Halm Friederick nagy hírből állanak, mint drámaköltők. Ilyen dolgok történnek a német drámai literatúrában. Ha e nagyon tudós nép a maga Goethe-jét és Lessingjét istenítené szipadain, s így ütne zajt a francziák ellen, tudnám e dolgokat összeegyeztetni, de ilyen Griseldiseket és Koldusnőket dicsérvén, kedvelvén, hogyan mernek a francia színművek ellen csak mocczanni is, azt csakugyan bátor vagyok csodálni. Az, mi ezen Koldusnőkben történik, felér minden francia színpadi ráfogott és való mészárlásokkal s íme kritikus uraimék mennyit értekeznek a böhérbárdról, mely a francia művekben megjelenik mennyit a stilus patibulariusról! holott a józan eszű francia vétkeseket végez ki egyszerre, a német poéták ellenben minden asszonyi erénnyel ékes, ártatlan nőket feszítenek kőpadra s őt felvonáson keresztül a lelki tortúra minden nemén átgyötrik. Csodálom, hogy a német tudós kritikusok a nagy tudománytól kibírják találni, hogy Shakespeare többet ér mint Iffland, vagy Raupach. E szerencsés történetet alkalmasint Lessingnek lehet köszönni, kinek nagy tekintete volt s van ma is s Shakespeare mellett emelt szava sokat nyomott. De e Lessingnek több esze s való tudománya is volt ám, mint van napjainkban száz gallophagos bírálgatónak együttvéve.» (Ö. M. V: 268—270.) Miben különbözik ez a hang attól, melyet Lessing használ a francziák ellen: «O, des Franzosen, der keinen Verstand dieses zu überlegen, kein Herz dieses zu fühlen gehabt hat, oder wenn er gehabt hat, der klein genug war dem armseligen Geschmack seiner Nation alles dieses aufzuopfern!»¹⁾

Lessing a francia drámát az angollal állítja szembe. Az ő idejében az angol darabok duzzadtak a cselekvénytől, míg a francziákban a díkczió volt túlsúlyban, Lessing Corneille és Racine hagyományos bőbeszédűsége és szentimentális áradozásai ellen szállott síkra, Bajza idejében a romantikus francia drámaírók adtak példát arra, miként kell egy darabot csupa szövevényes cselekményekkel teletömni, míg a német dráma Kotzebue, Iffland, Raupach és Halm keze alatt egészen elvizenyősödött. Lessing harcza különben leginkább a francia *tragedia* ellen irányult, a vígjátékban való elsőségüket ő is elismerte. «Lessings ganze Taktik geht dahin den Franzosen zu sagen:

¹⁾ Egy francia Philoktetes megbírása alkalmából mondja ezt Lessing a Laokoonban és ugyanilyen hangon szól a francziákról többször a Hamburgische Dramaturgieban is, és összeveti a francia kritikusokat az angolokkal. «Das Sprichwort sagt, bohre das Bret, wo es am dünnsten ist, aber ich muss meinen Nachbar nur auch da bohren lassen. Ich muss ihm nicht immer nur die dickste Kante, den astigsten Theil des Bretes zeigen und schreien: Da bohre mir durch, da pflege ich durchzubohren! Gleichwohl schreien die französischen Kunstrichter alle so; besonders, wenn sie auf die dramatischen Stücke der Engländer kommen. Was für ein Aufhebens machen sie von der Regelmässigkeit, die sie sich so unendlich erleichtert haben! Doch mir ekelt, mich bei diesen Elementen länger aufzuhalten.» (46. Stück.)

Euere Tragik taugt für uns nicht, aber auf das Lustspiel versteht ihr euch, und bleibt unsere Lehrer», mondja Erich Schmidt az ő Lessing biográfiájában. (II : 95.) Bajza leginkább az új német vígjátékot támatta és szembeállította vele a francziát, melynek Lessing is hódolt. És ha Lessing a francziáktól kölcsönzött fegyvert fordította a francziák ellen,¹⁾ ugyanígy cselekedett Bajza a németekkel, és ezt nem is titkolja el, hiszen minduntalan Lessinget tartja szemük elé.

Midőn Bajza párhuzamot von a német és francia dráma között, az utóbbi méltatásánál azokat az előnyöket emeli ki, melyeket Lessing is a dráma főrequisitumai közé sorol. «A francziák nem csak tudós értekezéseket, mint a németek, tudnak tartani arról, hogy mi drámai, hanem azt színpadra hozni is. Ők embereket állítanak színpadra, nem ideálokat s ezen embereknek lyrai ömlengések és érzelgő nyögdelés helyett, valódi érzelmet és indulatot kifejező beszédet adnak szájukba. Oly reflexiók helyett, melyekben csak a költő maga tart prédikációkat személyei jellemének rovására, helyzetből, körülményből önként folyó és karakterrel teljesen egyező gondolatokat mondatnak egyéneikkel; üres pathos és rhetori szavak helyett az élet egyszerű nyelven szólnak. Rövidek, szabatosak, nem mutatják a hallgatókat végnélküli tirádákkal, quae desperant tractata nitescere posse, religunt, mint Horatz mondá. Szóval a francziák ki vannak a németek drámaírói betegségeiből nagyobb részint gyógyulva. Az ő színműveikben több erkölcsi irány és poétai igazságtétel is van, mint a németekében, ámbár a német kritikusok leginkább ez oldalról szeretik őket meg támadni. A színpadilag legnépszerűbb német színműíró, Kotzbue, nem tartózkodik erkölcsstelen vétke» jellemeket is szánakozás és részvét tárgyává tenni, mit a francziák jobbjai nem tesznek. A francia kiállítja ugyan a vétket egész meztelenségében szemünk elébe²⁾ — s ez az, mit igen felrónak neki — de a vétket meg is utáltatja aztán a nézőkkel.»³⁾ Ezekben a szavakban ki van fejezve minden, mit Bajza a drámától kíván és a melyért Lessing küzdött. Minden a jellemről és a körülményekből folyjon, semmi hiába való pipere, az élet nyelven szóljon, «sie sei ein Spiegel des Lebens», mint Lessing mondja. «Die Vorfälle nothwendig eines aus dem andern entspringen zu lassen, die Leidenschaften nach eines jeden Charakter genau abgemessen, dass wir überall nichts als den natürlichen ordentlichsten Lauf wahrnehmen» erre kell a drámaírónak ügyelnie Lessing szerint is. Az élet nyelven szóljon a dráma «Diderot hätte noch

¹⁾ «Dass er die Waffen zum Theil von den Franzosen selbst geborgt, verschweigt Lessing nicht» U. o. II. 103.

²⁾ «A nélkül mégis, hogy az élénk rajzolt kép, vagy személy megszűnnék eszményi lenni», teszi hozzá más helyen, idealizáló elvéhez híven. Ezen művek többnyire erkölcsi irányúak és nem ellenkeznek a moral tanításaival. Eszközeik ugyan néha erősebbek és gyógyszereik nem ritkán drasztikusok, de a ki gyenge idegű, ne vegye be őket, mert minden nincs mindenkinek készítve.» (Shakespeare, francia színművek és az Athenaeum.) Összes művek. III. k. 176.

³⁾ Magyar játékszini Krónika. XLIV. Dumas: «Korona és Vérpad» bírálatában. Összes művek. V. k. 239.

einen Grund hinzufügen, warum wir uns den Ausdruck der alten Tragödien nicht durchgängig zum Muster nehmen dürfen. Alle Personen sprechen und unterhalten sich da auf einem freien öffentlichen Platze, in Gegenwart einer neugierigen Menge Volks. Sie müssen also fast immer mit Zurückhaltung und Rücksicht auf ihre Würde sprechen. Aber wir Neuern, die wir den Chor abgeschafft, die wir die Personen grösstentheils zwischen ihren vier Wänden lassen, was können wir für Ursache haben, dem ungeachtet sie immer eine so geziemende, so ausgesuchte, so rhetorische Sprache führen zu lassen.» (H. D. 59. Stück.) Különben Lessing maga is adott példát erre az ő drámaiban «Lessing a dialognak mestere» mondja Bajza.

A mivel Lessing Martial obscenitását igazolja, azt hozza fel Bajza mentségül a francia daraboknak. «Wie? hätte Martial sagen können, ich mit dir, Sabellus, in gleicher Schuld? Ich, der ich nichts sage, als was täglich um und neben mir geschieht; der ich es aber auch so ohne Scham sagen muss, wenn es ein Brandmal für dem werden soll, von dem ich es sage: was habe ich mit dir gemein, der du zu den Lüsten, die ich durch das Lächerliche, so gut zu bestreiten suche, als sich etwas Strafbares durch das Lächerliche bestreiten lässt, der du zu diesen Lüsten mit allermöglichen verführerischen Beredsamkeit anreizest?»¹⁾ És a mint tudjuk, Lessing hődlója volt Plautusnak, a kinek drasztikus szókimondását ép úgy nem ítélte el, mit Bajza a francia drámakét.

Ugyancsak az idézett bírálatban látjuk, hogy Bajza kifogásolja Kotzebue darabjaiban, hogy szánakozást és részvétet akar kelteni erkölcsstelen vétkes jellemek iránt. Az az aristotelesi elv, melynek alapján Bajza ezt a kifogást emeli és a melyet Lessing dramaturgiájában oly tüzetesen kifejtett, nem az egyetlen, a mit Bajza kritikáiban Aristoteles poétikájából érvényre juttat. Teleki *Kegyenczé*-nek megbírálásánál is megjegyzi, hogy nem tragikai hatása s alapjában elhibázott mű, mert a mi látása után bennünk támad, nem félelem és szánakozás érzelme, mint Aristoteles kívánja, hanem utálat az emberiség ellen, melyben Valentiniának, Petronius Maximusok s Heraklesek születhetnek. «Nem hiszem egyébként, hogy Petronius Maximus jellemét még shakespearei talentummal is motiválni lehetne.» (Ö. M. V: 241.) Fournier *Vasálorczájáról* írva, kifogásolja, hogy a darabban a hős ártatlanul szenved. «Félelmet és szánakozást egyszeremind akar a szomorújáték a nézőben gerjesztetni, de Aristoteles minden kétséget kizárva bebizonyította, hogy az egészen ártatlanul szenvedő személy nem tragikai személy s hogy ennek kínjai és halála nem félelmet és szánakozást, hanem utálatot és bosszankodást gerjeszt a nézőben. (Ö. M. V: 274.) «Die Tragödie, nimmt Aristoteles an, soll Mitleid und Schrecken erregen und daraus folgert er, dass der Held derselben weder ein ganz tugendhafter Mann noch ein völliger Bösewicht sein müsse. Denn weder mit des einen, noch mit des andern Unglücke lasse sich jener Zweck erreichen. Räume ich dieses ein, so ist Richard der Dritte des Herrn Weisse eine

¹⁾ Zerstreute Bemerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten. III. Martial.

Tragödie, die ihres zweckes verfehlt» mondja Lessing. (H. D. 74. Stück.) Hogy milyen nagy harcztot folytatott Lessing e pont miatt Corneille, Voltaire, Diderot és a francia kritikusok ellen, ismeretes. Hiszen ő volt az, a ki Aristotelest a meghamisításoktól és belemagyarázásoktól megtisztogatta és a tragédia egész æsthetikáját Aristoteles eme említett elvére alapítja. A tragédiának szerinte félelmet és szánakozást kell gerjesztenie, hogy a félelem és szánakozás érzéseit megtisztítsa. Ma már tudjuk, hogy Aristoteles nem akarta a félelmet és szánakozást megtisztítani, sem általában az indulatokat, hanem, a mi nála *καθαρσις* megkönnyebbülést, feloldást jelent, a mint Bernays kimutatta. Aristoteles arra gondolt, hogy a tragédia félelmet és szánakozást kelt, hogy azt művészi gyönyörűséggé oldja. A *τῶν τοιοῦτων παθημάτων*, nem mint Lessing mondja, «dieser und dergleichen», hanem «ugyanezeknek». De Lessing érdeme, hogy kimutatta a francia esztétikusok tévedéseit, a kik a *φοβος*-t «terreur»-nek fogták fel és rémdrámákat írtak.

És Bajzának még bizonyítania kellett, hogy Lessing nem czáfolta meg Aristotelest! Henslmannak a Regélőben megjelent cikket (A dráma alapelvei) bírálva, a következőket írja: «Téved Henslmann abban is, hogy Lessing, Herder, Schlegel, Goethe megczáfolták Aristotelest elméletileg, Shakespeare pedig gyakorlatilag. Az előszámlátatnak négy elsője nagy tisztelője volt Aristotelesnek s nem hogy ellenkeztek volna vele, sőt inkább ügykezeének tanaikat az övéihez alkalmazni, az övéivel megegyeztetni.» Allításának igazolására hosszan idézi ezután Lessing szavait, majd így folytatja: «És ez a Lessing, Shakespearet is ismerte oly jól, mint akárki más, de azért nem hitte felőle, hogy Aristotelest megczáfolta legyen, mint Henslmann állítja.» És a nyomatékosság kedvéért még a «szerkesztő» is, a ki alatt szintén Bajza rejlett, hozzászól soralatti jegyzetben, hogy «Ebből elég világosan láthatni, hogy Lessing nem czáfolta meg Aristotelest, hogy ilyesmit csak megkísérteni sem akart soha.» (Ö. M. IV: 489.)

Aristoteles tanain alapul Bajzának ama elve is, hogy a drámában fontosabb a cselekmény, mint a jellem, mert «lehet szomorújáték jellem nélkül, de cselekvény nélkül nem lehet, ezt mondja Aristoteles és évezredek folytak le mióta mondotta, de még megczáfolva nincs.»¹⁾ Itt ellenkezésbe jut Lessinggel, a ki több ízben hangsúlyozza, hogy a drámában a jellem a fő és nem a cselekmény: «Ich habe mich viel mehr schon dahin geäußert, dass die Charaktere dem Dichter weit heiliger sein müssen, als die Facta.»²⁾ De Bajza

¹⁾ Shakespeare, francia színművek s az Atheneum. No. III. 176. A Henslmann-nal való vita is részint e miatt folyt.

²⁾ Hamburgische Dramaturgie. Dreiunddreissigstes Stück. A megokolása pedig így hangzik: «Einmal, weil, wenn jene genau beobachtet werden, diese, in sofern sie eine Folge von jenen sind, von selbst nicht viel anders ausfallen können; da hingegen einerlei Factum sich aus ganz verschiedenen Charakteren herleiten lässt. Zweitens, weil das Lehrreiche nicht in den blossen Factis, sondern in der Erkenntniss besteht, dass diese Charaktere unter diesen Umständen solche Facte hervorzubringen pflegen und hervorbringen müssen.»

maga sem vehette nagyon komolyan idézett állítását és talán inkább a dialektika kedvéért adott neki helyet. Hiszen ő maga azokat a darabokat dicséri meg, melyekben «jól talált jellemek» vannak (Ö. M. V : 203.) és magától a cselekménytől is, miként Lessing azt követeli, hogy a jellemről, belső okokból következzen, (Ö. M. V : 219.) és mint fentebb láttuk a beszédéről is azt az elvet hangoztatja, hogy önként folyjon a helyzetből és híven megegyezzen a jellemmel. És következésképpen, pszichológiailag érthető jellemet követel akkor is, ha a hős historiai személy mert a drámaírónak még kell czáfolnia történeti adatokat lélektani igazságokkal. «Költőnél a historiai factum mellékes, így tanít a *Hamburgi Dramaturgia* s nem kell feledni, hogy historiai igazság s poétai igazság között nagy a különbség.»¹⁾ Mert a historikusnak el kell mondania azt, a mi történt.

«Költőtől ellenben azt kívánjuk, hogy az általa költött történet, ha egykor valósággá leendene, hasonló körülmények között ne történhessék meg egyébként, mint a hogyan ő előadta.»

«Auf dem Theater sollen wir nicht lernen, was dieser oder jener einzeln Mensch gethan hat, sondern was ein jeder Mensch von einem gewissen Charakter unter gewissen gegebenen Umständen thun werde.»²⁾

Sőt Bajza ledorongol több francia drámát is, mint pl. Dumas *Lorenzino*-ját, vagy Artigues *Fehérek*-jét azért, mert gyenge bennük a jellem, «a mi a drámában igen fontos». Általában nem mondhatni, hogy Bajza elfogultan ítélte meg a francia darabokat, a hol hibát látott, ott egyképen bánt el akár német, akár francia darabbal. Ő a francia darabokban megtalálta mindazt, a mit általában a drámában követelt; de azért távolról sem tartotta ezeket többre Shakespeare-nél, a mint azt a Regélő szemére vetette.

A mint eddig is többször láttuk, ha a dráma legtökéletesebb példáját akarja felhozni, mindig Shakespeare-t emlegeti, a kit, szerinte, Németországban Lessing ültetett a drámaírás trónusára. A hol Shakespeare nevét idézi, mindig úgy szól róla, mint «a nagy brittről», a «felülmúlhatatlanról», mikor Lear király előadásáról ír, megjegyzi, hogy a Shakespeare-előadásokat «szinpad-i ünnepé kellene tenni», midőn Hamlet előadásáról számol be, ismét: «Minél nehezebb feladás színészeinknek Shakespeare, annál nagyobb szorgalmat kellene ráfordítaniok. Ünnepnek tekintse a színész azon estvét, mikor Shakespeare műve adatik és szent borzadással s félnék tisztelettel tegye le áldozatát, szorgalma legérettebb gyümölcseit, a Gratiák oltárára». Othello előadásának alkalmával pedig bővebben kifejti, hogy milyen szükséges volna Shakespeare drámáit minél előbb megkedveltetni a közönséggel; ezzel «egy nagy lépést tennék a tökély útján».

¹⁾ A regényköltészetéről. U. o. IV. k. 112. Ebben az értekezésben Bajza, Jean Paul, Schiller és mások alapján kimerítő theoriát ad a jellemről általában, valamint a drámai jellem főbb sajátságairól.

²⁾ Hamburgische Dramaturgie. 19. Stück. U. o. neveltségessé teszi Voltairt, hogy ellenőrzi a drámában a történeti valóságot. «Voltaire ist mit seiner historischen Controlle ganz unleidlich. Wenn er doch lieber die Data in seiner allgemeinen Weltgeschichte versificieren wollte!» (Ein-unddreissigstes Stück).

Azonban, míg Lessing, a kinek Shakespearét úgyszólván «bevezetnie» kellett, arra törekedett, hogy minden hibától mentnek tünesse fel őt és azt mondja, hogy «Von Shakespeares Fehlern getraue ich mir fast immer einen Grund anzugeben». Bajza, a kinek működésekor Shakespeare világhatalma már megszilárdítva volt, szabadabb vele szemben; ő, a ki annyiszor hirdette, hogy «a literatura res publica», senkit sem tartott csalhatatlannak s nem rettent vissza kritikát gyakorolni a «felülmúlhatlan» egyes «kisebb botlásai» fölött. Így pl. III. Richardot «a leggeniálisabb vakmerőség»-nek mondja, «mit költő valaha megkísérlett», a melytől azonban «csodálatunkat meg nem tagadhatjuk»¹⁾ és kifogásolja, hogy egyes scénák nagyon merészek, mint pl. a koporsó melletti jelenet s hogy kevés benne az igazságtétel, mert Richard azáltal, hogy a harctéren esik el, megdicsőül.²⁾

* * *

Mikor Lessing a Hamburgi Dramaturgiát megindította, az volt a programja, hogy figyelemmel kíséri úgy a drámaírók, mint a színészek művészetének minden lépését. De csakhamar látta, hogy a színészek bírálása sok kellemetlenségnek válik a forrásává és ekkor eltért eredeti szándékától és csak a darabok kritikájára szorítkozott. «Sie sollten jeden Schritt begleiten, den die Kunst, sowohl des Dichters, als des Schauspielers hier thun würde. Die letztere Hälfte bin ich sehr bald überdrüssig geworden. Wir haben Schauspieler, aber keine Schauspielkunst! Gelobt wird der Schauspieler sich nie genug, gebadet aber allezeit viel zu viel glauben. Überhaupt hat man die Anmerkung schon längst gemacht, dass die Empfindlichkeit der Künstler in Ansehung der Kritik, in eben dem Verhältnisse steigt, in welchem die Gewissheit und Deutlichkeit und Menge der Grundsätze ihrer Künste abnimmt». (H. D. Befejezés.) Bajza ugyanezt tapasztalhatta a magyar színháznál. Színművészetünk az ő korában ép oly kezdetleges állapotban volt, mint a németeké Lessing idejében. Bajza-nak is volt alkalma meggyőződnie, hogy a művészek «minél készletlenebbek, annál érzékenyebbek a kritika szigorúságával szemben». (Ö. M. IV. 554.), de azért nem rettent vissza az igazságos és pártatlan kritikától és habár itt általában kiméletesebb hangon bírált, mert tekintetbe vette, hogy színészeink nagybárá «a természet fiai», mégis nem egyszer keveredett heves polemikába a színészekről írt bírálatai miatt.

Bajza főelve itt is az a művészi eszményítés,³⁾ melyet a drámaírótól is megkövetel. «Az élet művészileg megnemesített képeit kell a színésznek visszatükröznie». (Ö. M. III. 298.) Különösen küzdött az esztétikailag rút ellen, melyet Lessing is megró. «Die Pantomime

¹⁾ Játékszini Chronika. Összes művek. V. k. 317.

²⁾ Beöthy Zsolt szerint Bajza e megjegyzése Lessing egy helyének félreértésén alapszik, s valójában «ép e dicsőény teszi Richardot tragikus hőssé.» (A tragikum 559—61.)

³⁾ «Oly æsthetikai iskolához tartozván, mely művészetben az ideálizálást (bizonyos fokig) lényeges kelléknek tanítja és vallja, mindig fennakadunk, valahányszor művészetben természetű utánzásáról beszédet hallunk.» Játékszini krónika. U. o. III. 223.

muss nie bis zu dem Ekelhaften getrieben werden» (H. D. 9. Stück), továbbá minden túlzás, viharos háborgás és fektelen szenvedélykitörés ellen, melyek a karzatot extázisba szokták hozni, és melyeket «mindig nagy taps szokott követni, mi természetes, mert a nagy közönség, a zajgó, nem gondolkodik, zajos játékokat és különösségeket szeret». (Ö. M. III. 260.) Majdnem ugyanígy Lessing: «Die Gallerie ist freilich ein grosser Liebhaber des Lärmenden und Tobenden und selten wird sie erman-geln eine gute Lunge mit lauten Händen zu erwidern. Auch das deutsche Parterre ist noch ziemlich von diesem Geschmacke und es giebt Acteurs, die schlaun genug von diesem Geschmacke Vortheil zu ziehen wissen». (H. D. 5. Stück.)

Ezt róttá meg Bajza a töle annyiszor dicsért Egressy játékában is, aki «midőn mint Lázár pásztor (Bouchardy ily című darabjában) kétségbe kezd esni, hogy a várt fény felvillanand, leveti magát a földre, összezsugorodik, mintha valami gyomorbetegség kínozná, két tenyerét feje hátuljára lapítja, két könyökét arczatja előtt összenyomja, lábai feszengenek, derekát megcsavarja, mint forgószél a bokrot, majd ismét kezeivel hol térteit öklözi, hol a levegőben hadonász és gégeszakadásig kiált». Ezután igen finom esztétikai fejtegetést ad arról, hogy mennyi eszköz áll a színész rendelkezésére, hogy a kétségbeesést kifejezhesse, a nélkül, hogy dühöngne és lármázza; «szem, száj, az egész arc, ennek minden izma, kéz, láb; minden kimondott szó és hang, sőt még a ki nem mondott is! S ennyi eszközökkel nem lehetne díszesebben ábrázolni kétségbeesést? nem lehetne oly módon, hogy az kétségbeesés is és művészet is legyen egyszersmind? Több-ször láttunk kétségbeesést külföld nagy színészeitől, mely egyszersmind művészet is volt!» (Ö. M. III. 259.)

Egressy megsértődött Bajza kritikáitól és, elég merészen, meg-támadta. Bajzának megint alkalma nyílt egy kis «fejmosdatás»-ra, és Egressy szavait ízére szétszedve, újabb bizonyítékát adta annak, hogy a polemikában ő itt a legerősebb. Egressy, a ki, önéletrajza szerint német gyakorlatul lemásolta Lessing egész Hamburgi Dramaturgiá-ját,¹⁾ hivatkozott Lessingre is, «a kritikusok királyára», hogy ő a színészeket egymással összehasonlítani nem szokta; Bajza humorral vegyített iróniával azt feleli: «A mi Lessinget illeti, ha én idéztem volna, Egressy bizonyosan azt felelé, hogy előtte auctoritás nem nyom semmit. Azonban, minthogy ő idézi, én elfogadom auctoritá-sul s azt mondom, hogy Lessingnek színi bírázataiban nem volt mezeje hason-lításokkal élni, mert három kötetű egész dramaturgiájában talán csak öt színész játékaról szól igen melle-sleg. Egyéb kritikáiban ő is hason-líta, ha nem tudja, vagy nem hiszi Egressy, olvassa el kritikai leve-leit az irodalomról. És így a lessingi auctoritás sem használ Egressy-nek semmit». (Ö. M. III. 151.) És jellemzi Bajzát, hogy Egressy má-sodszori gorombáskodásai után is ép oly tárgyilagosan méltatta, és gyakran magasztalta, a játékát, mint azelőtt.

Ugyancsak az Egressyhez intézett iratban teszi Bajza azt a jel-lemző nyilatkozatot, melyet méltán vallomásnak is vehetünk: «Én meg fogok elégedni mindenkor oly kritikussal, ha egy új észrevételt sem

¹⁾ Szigligeti Ede: Magyar színészek életrajza.

teend is, ki a régi elismert igazságú észrevételeket a jelen esetre jól alkalmazandja s azt hiszem, tanulságos is leszzen kritikája, tanulságosabb, mint azé, ki új, de el nem ismert és még kétségbe vonható észrevételeket teend. Idézett szavaimban én nem akartam semmi újat mondani, sőt igen meg voltam győződve, hogy *régit* mondok, de egy-szersmind arról is, hogy *jót és igazat*.

* * *

Bajza jelleméből önként következik, hogy miként Lessing, ő is a drámában, valamint a művészetben általában magasabb czélt keres, nem elégszik meg csupán a gyönyörűséggel, ő a művészetet nem szórakoztatónak, nem pusztá játéknak tekinti, hanem keresi benne a magasabb szempontot, az erkölcsi ideált. Még egy «lágyszerlemdalnak, vagy érzékeny epigrammának» is van feladata, az, hogy «indulatainkat szelidítse, szenvedelminket tisztítsa, szóval szívkepző legyen» (Ö. M. IV. 170.) és egy olyan költői mű, melynek más czélja nincs, mint az időtöltés, «mélián kárhoztatik», és nem is tartja költészetnek azt, a mi nem «szívkepző, indulattisztító». De azért ő maga az, a ki a «moralizálást» nevetségessé teszi. És ebben a tekintetben is egy állásponton van Lessinggel, a ki szintén tiltakozik az ellen, hogy a drámának valamely tanítást, moralt kellene magában foglalnia, de vallja, hogy «bessern sollen uns alle Gattungen der Poesie» és Aristoteles elméletét, a félelem és részvét katharsisáról, átviszi *saját magyarázata szerint* a vígjátékra is: «Die Comödie will durch Lachen bessern. Nicht diejenigen Unarten, über die sie zu lachen macht, noch weniger bloss und allein die, an welchen sich diese lächerlichen Unarten finden. Ihr wahrer allgemeiner Nutzen liegt in dem Lachen selbst, in der Übung unserer Fähigkeit das Lächerliche zu bemerken.» (H. D. 29. Stück.) Íme a Lessing-féle katharsis alkalmazása a comoediára!

De Bajzánál erősen kidomborodik még egy másik szempont is, az, a mely az egész magyar irodalomtörténetre nézve oly jellemző: *a nemzetiség*. «Magyar színházban a nemzetiség a főczél», mondja az Atheneum játékszini krónikájának végaszavában, a hol egyszersmind örömét fejezi ki azon, hogy a lap még «megérte azon időpontot, mikor a magyar színházban magyar szellem kezd túlnyomó lenni, megérte azt, a miért annyit küzdött». Es mestere Lessing, ebben a pontban sem sértette meg érzelmeit. Hiszen Lessing is a *National-theater*ért küzdött, ő is azt a félszogséget tette gúnytárgyává, mely a fejlődő irodalomnak majdnem mindenütt nehéz akadályokat gördített útjába, azt az oktalan elfogultságot, mely a hazai termékeket lekicsinyelve, mindig a külföldieket becézgeti! «Über den gutherzigen Einfall, den Deutschen ein Nationaltheater zu verschaffen, da wir Deutsche noch keine Nation sind! Ich rede nicht von der politischen Verfassung, sondern bloss von dem sittlichen Charakter. Fast sollte man sagen dieser sei: *keinen eigenen haben zu wollen*. Wir sind noch immer die unterthänigen Bewunderer der nie genug bewunderten Franzosen, Alles was uns von jenseit dem Rheine kommt, ist schön, reizend, allerliebste göttlich; lieber verläugnen wir Gesicht und Gehör, als dass wir es anders finden sollten, lieber wollen wir Plumpheit für Unge-

zwungenheit, Frechheit für Grazie, Grimasse für Ausdruck, ein Geklingel von Reimen für Poesie, Geheule für Musik uns einreden lassen, als im geringsten an der Superiorität zweifeln, welche dieses liebenswürdige Volk, dieses erste Volk in der Welt, wie es sich selbst sehr bescheiden zu nennen pflegt, in allem, was gut und schön und erhaben und anständig ist, von dem gerechten Schicksale zu seinem Antheile erhalten hat». — «Nagy figyelmet érdemel, írja Bajza is *Nemzeti színházunk ügyében* írott cikkében, hogy mi épen csak eredeti színműveink iránt vagyunk oly túlszigorúak. Már több eredeti műveket részesítettünk a kifütyülés és megbuktatás keserű dicsőségében; arra azonban még nem emlékszik senki, hogy fordított színmű hasonlólag járt volna, holott ezek között sokkal több a silány, az ízetlen, sőt még az erkölcsrontó is, minő pl. az egykor oly kedvelt Kotzebue sok műve.» És a milyen irgalmatlanul bánik el Lessing a francziákkal, kiktől annyit tanult, oly kiméretlen Bajza a németekkel szemben, kiknek egész műveltségét köszönhetette. «Egész levegőnk meg van telve németiséggel, s épen arra gondolunk leglanyhábban, mi legerősebb terjesztője a ragálnak, a beszédre.» «Ezen német műveltség, mely felette ragályos és vészthozó nemzetiségünknek.» (Ö. M. IV : 230.)

Az a műveltség, melynek nem a nemzetiség az alapja, csak ál-műveltség, ez Bajza meggyőződése s ezért sürgeti, hogy mindenben figyelmet fordítsunk nemzeti sajátosságainkra. «Sokan nem tudják megfogni, hogy művészetben is lehet nemzetiség s általában magyar művészetről beszélni nevetségesnek tartják. Ezekről szeretném kérdezni, vajjon soha sem vették-e észre, hogy az olasz zene és poezis különbözik a francziától, ez a némettől s ez ismét a spanyoltól stb.? Mi oka, hogy nálunk a Rákóczy-indulónak nagyobb hatása van a nagyközönségre, mint Bellini bármely áriájának? Az ok másban nem lehet, mint a nemzeti sajáttságban, melyet ezen induló kifejez. A művészetnek vannak ugyan örök törvényei, általános szabályai, de ezek nem zárják ki a nemzeti sajáttságot.» (Ö. M. IV : 117.)

V.

Áthaladtunk Bajza pályáján és láttuk, hogy szinte állandó kísérője Lessing. Tőle nyer buzditást, tőle tanul modort, tőle kölcsönöz eszközöket. Rokonvonások az egyéniségekben, egyező viszonyok és hasonló körülmények fokozzák a hatást. Bajza korának egyik legalaposabb képzettségű magyarja volt, ismerte mind a jelentékenyebb theoretikusokat, de a legtöbbet Lessingből merített, a ki egész működésére rányomta a bélyegét. Kritikája és theoretikája, polemiája és dramaturgiája a Lessing szellemét lehelik. Talán Lessing hatása, Bajza-nak a népdalról adott homályos theoriája is, melyben a népköltészet-ről és a néphez való leereszkedésről ugyanaz a felfogás nyilatkozik meg, melyet Lessing a magáénak vall. De tőle való mindenesetre «a cím theoriája», mely Bajza szerint akkor jó, «ha jelentése van a vele megjegyzett munkára, a nélkül, hogy a tartalomból valamit elárulna.»¹⁾ «Ein Titel muss kein Küchenzettel sein, je weniger er

¹⁾ A «Sas» bírálatában. Összes művek. IV. k. 91. «Az első feltétel

vom Inhalt verräth, desto besser. — Nur irreführen soll er nicht.» (H. D. 17, 21 Stück.)

De Bajza többször hangoztatja is, hogy ő nem akar újat mondani. «Azon műphilosophus, ki az egyszer jól mondott helyett mást mond, csak azért, hogy új és eredeti legyen, nem a művészetet szereti, hanem saját csillogását» (Ö. M. IV: 103), majd meg a Hajdankor előszavában «Az egyszer jól mondottat másképp mondani akarni azért, hogy új és eredeti legyen, csak az fogja, a ki írásával nem annyira használni, mint dícskoszorút szerezni igyekszik». Bajza használni akart s azért, a mint Egressynek feleli, inkább «régít ír, de jót és igazat!» És hogy mennyit használt, arról tanúságot tesz irodalmunk története «A mily rettenthetetlen bírálója és ostromozója támadt Széchenyi Istvánban közviszonyainknak, oly szigorú és hajthatatlan ítélőbírája lett irodalmunk jelenségeinek Bajza József. Mint a nyári heves zivatar, oly tisztítólag hatott e két férfiú fellépése politikai és irodalmi életünk fülledt levegőjére»¹⁾ És Széchenyi is idegenből hozta eszméit.

Bajza Lessingnek a tanítványa, de olyan tanítvány, a ki méltó a mesteréhez. «Aeropagusi tribunal»-t állítottak fel mind a ketten virradó nemzeti irodalmuk félhomályában és megtisztították a levegőt a felkelő napok számára. Mindketten idegen irodalmak emlíből szívták magukba az erőt, melyet nemzeti irodalmuk emelésének szenteltek. Ez a cél Lessingnél kevésbé volt tudatos, «Was für einen Nutzen ich habe, dass ich solches schreibe? Keinen, sondern *allein der Wahrheit zu gut*», míg Bajza előtt mindig és tudatosan a nemzeti-ségi szempont lebegett «haszon háramlik belőle a nemzetre». És mindkettőjüknek adatott látni, a mint a munkájuk megtisztította láthatáron fölragyognak a diadalmas nagy geniusok. Lessing gyönyörködhetett Goetheben, Bajza Petőfiben.

a rationabilitás feltétele, a második pedig egy oly okos fortély, melynél fogva a gondos író olvasója figyelmét felfüggesztve, mindvégiglen foglalatosságban tartja.»

¹⁾ Beöthy Zsolt ünnepi beszéde. Vasárnapi Ujság. 1885. 51. sz.

